

AKADÉMIÁNK ÉS A HAZAI STATISZTIKA

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

THIRRING GUSZTÁV

R. TAG

(ELŐADTA A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK
1926 DECEMBER 20-ÁN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1927

AKADÉMIÁNK ÉS A HAZAI STATISZTIKA

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

THIRRING GUSZTÁV

R. TAG

(ELŐADTA A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK
1926 DECEMBER 20-ÁN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN)

BUDAPEST

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1927

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I.

Az az idő, amelybe a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása esik, a statisztika történetében az e tudomány-szak lényege és jogosultsága körül vívott heves küzdelmek és irodalmi viták kora volt. Két ellentétes párt állott egymással szemben: egyik a régi Achenwall-féle iskola, amely *Conring* tanításából indulva ki, főleg a német egyetemeken hódított tért, a másik az u. n. tabellás statisztikusok tábora volt. *Achenwall* göttingai tanár az új tudomány céljául az u. n. «államnevezetességek» alapos megismerését jelölte ki, nevezetesség alatt értve mindazon ismérveket, melyek egy ország jólétének jellemzésére alkalmasak, aminők a kormányforma s annak változásai, az országok mibenléte, a lakosság, az államjog, az alkotmány és az államérdek. *Achenwall* tana tehát az államnak politikai tekintetből való leírása, államisme (*Staatenkunde*), mely a népesedés kérdéseit csak felületesen érinti s a pusztán leírásán túl sehol sem megy, általános törvényszerűségek keresését meg sem kísérli. Az az irány, melyet *Achenwall* inaugurált, főleg a német egyetemeken hódított tért s követői közül különösen *Büsching* és *Schlözer* váltak ki. Bár az a tan, amelyet ők hirdettek, lényegében egy volt a mesterük disciplinájával s inkább csak forma szerint s annyiban különbözött tőle, hogy nem országról-országra haladva, hanem tárgyszerinti csoportosításban — tehát némileg már összehasonlítva — ismertette az államnevezetességeket, mégis *Achenwall* tárgyalási módjával szemben — kétségkívül az akkor már számottevő politikai arithmetikusok befolyása alatt — új elemként jelentkezett *Schlözer* munkáiban a számbeli adatoknak mind erősebb előtérbenyomulása, mely las-

sanként kiszorította a hosszadalmas leírásokat, a számsoroknak és táblázatoknak engedve át a teret s utóbb valóságos számhalmazzá változtatva át a göttingai iskola híveinek munkáit. Az eltérő felfogásokból eredő hosszú és szenvedélyes, de végeredményben meddő irodalmi vita a XIX-ik század első negyedében számtalan írótt állított sorompóba, de a két ellentétes irány fölött végül is diadalmaskodott a statisztikának az a *kutató iránya*, mely *Graunttól Süssmilchen*, majd *Quetelet*-n át a tudományos *demografia* megalapításához vezetett.

Szinte meglepő, hogy az a nagy lendület, mely a statisztika fejlődésében *Achenwall* fellépése óta a külföldön s főleg Németországban észlelhető, Magyarországnak tudományos izoláltsága s tudományos viszonyainknak kezdetlegessége mellett is, hazánkra nem maradt hatás nélkül. Igaz, hogy a magyar statisztika tulajdonképpeni megalapítója, *Schwartner*, *Schlózer* tanítványa volt s Németországból hozta a statisztika iránti szeretetét, érzékét és kutatóvágyát. De már két évvel az ő munkájának megjelenése előtt, 1795-ben adta ki *Horváth Mihály* Jézustársasági atya és pozsonyi tanár, *Statistica regni Hungariae et partium eidem adnexarum* című, egészen *Achenwall* szellemében tartott terjedelmes munkáját, mely két kiadást érven, kétségkívül nagy szükségletet volt hivatva kielégíteni. Nem is csoda, hiszen a pesti egyetemen kívül más magasabb iskoláinkban is, mint a pozsonyi és kassai akadémián, a debreceni református kollegiumban s a soproni ág. evang. főiskolában a statisztikát rendszeresen tanították, sőt a debreceni iskola tanára *Ercsei Dániel* *Statistika* címén 1814-ben megjelent magyarnyelvű munkáját egyenesen kollegiumi compendiumnak («csak leckére és csak magyarázat alá») szánta, amelyet azért írt, hogy — amint mondja — «magam is, tanítványaim is nagyobb gyönyörűséggel forgolódhassunk e szép és hasznos tudomány körül». *Ercsein*, de még inkább *Lassu István*on, ki 1828-ban adta ki «*A statisticára való bevezetés*» című munkáját, valamint *Kolbay Mátás*nak két évvel reá kiadott *Theoria statisticae tamquam scientiae* című munkáján már erősen látszik *Büsching*, *Schlózer* és követőik hatása, míg *Fejes István* volt első írónk, ki *De populatione in genere et in Hungaria in specie* című kis munkájában már 1812-

ben, nem mint tudós, ki a demografiával szakszerűen foglalkozott volna, hanem mint nemzetének jövőjéért aggódó hazafi, aki Kishont vármegyében irodalmi társaságot alapított volt, felhívta a figyelmet az akkor még politikai aritmetika néven ismert tudományban foglalt ismeretek alkalmazásának nagy jelentőségére, amelyet ő gyakorlati példák-
kal is kívánt bizonyítani.

A statisztika elméletével foglalkozó ezen irodalom mellett a leíró földrajz-statisztikai munkák egész sorozata látott napvilágot a mult század elején. *Demian* és *Hitzinger* németnyelvű, de hazai tárgyú munkáinál sokkal kiválóbb *Magda Pálnak* 1819-ben megjelent «Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statistikai és geographiai leírása» című (1834-ben Lipesében németül is kiadott) munkája, melyben a soproni ág. evang. lyceum tudós tanára mélyen járó gondolatokat fűz közállapotaink vizsgálásához és éles kritikával sujtja társadalmi életünk hiányait és félszegségeit. Korának Magda iránti nagy elismerése nyilvánul meg Székács József emlékbeszédének eme szavaiban: «a polgári és társadalmi életünket jótékonyan megrázkódtató újabb harenak egyik megindítója Magda Pál statisztikája volt, melyben ő bámulatos nyíltsággal támadja meg hazánk hiányait, és polgári újjászületésünk idejét egy pár hatalmas lépéssel hozta közelebb hozzánk.»

Magdán kívül statisztikai irodalmunk szorgalmas művelője volt *Lassu István*, ki a mult század huszas és harmincas éveiben Európa különböző államairól több leíró statisztikai munkát bocsátott közzé, továbbá *Nagy Lajos*, kitől Magyarországnak községenként haladó statisztikáját bírjuk; hozzájuk csatlakoznak még nagyobb számmal azok az írók, akik az ország egyes részéről nyújtott topográfiai leírásokban a statisztikai viszonyokra is több-kevesebb figyelmet fordítottak. Kétségtelen, hogy ez az irodalom elméleti részében többnyire a német statisztikai irodalomból fakadt s a német tudomány emlőin nőtt nagyra. De tagadhatatlan, hogy hazai művelői nemcsak egyszerű másolói voltak a német tudósoknak, hanem hogy közöttük voltak önállóan gondolkodó elmék is, mint *Ercsei* és *Kolbay*, kik a külföldről elsajátított eszméket

saját kritikájuk szűrőjén keresztül bocsátották a magyar közönség elé, melynek fiatalsága főiskoláink statisztikai előadásából tanulta megismerni és megszeretni az új tudományt.

Ilyen volt a hazai statisztikai irodalom állapota abban az időben, amidőn a *Magyar Tudós Társaság* megalakult. Kétségtelen, hogy Akadémiánk megteremtésével a magyar nemzet oly tudományos központot nyert, melynek célja lévén a tudományoknak magyar nyelven való fejlesztése, ez a statisztika művelésére is hivatott volt. A Magyar Tudós Társaság alaprajza ugyan nem tesz említést a statisztikáról, és a megalakult 6 osztály (nyelvtudományi, filozófiai, történettudományi, mathesis, törvénytudományi és természettudományi) között sem találunk olyat, mely a statisztikát kifejezetten magában foglalta volna; de hogy a Tudós Társaság ezt az új tudományt már kezdettől fogva be kívánta vonni munkásságába, már abból is kitűnik, hogy az alaprajz szerkesztésére kiküldött 22 tagú «választottságban» helyet foglalt *Ercsei Dániel*, kinek statisztikai munkája már 1814-ben megjelent volt, és *Bitnicz Lajos* matematikus, kinek nevével — a statisztikával kapcsolatban — még később találkozni fogunk. A Tudós Társaság sietett is tagjai közé, még pedig törvénytudományi osztályába, beválasztani azokat a férfiakat, kik a statisztika terén addig kitűntek; így már az 1831. évi első nagygyűlésen levelező tagjává választotta *Ercseit*, kit a következő évben rendes taggá léptetett elő, de e második kitiüntetést a szerény tudós nem fogadta el, attól tartván, hogy szemeinek gyöngesége miatt nem tehet eleget a rendes tagsággal járó fokozott kötelezettségének.¹ 1833-ban *Lassu Istvánnal*, egy évvel reá *Magda Pállal* bővült a levelező tagok sora.

Akadémiánk tehát a statisztikai szakma művelőinek megadta azt az elismerést, mely munkásságuk után nemcsak megillette őket, de mely egyúttal serkentőleg hathatott saját maguk és követőik további tudományos munkásságára. Az Akadémia azonban nemcsak erkölcsi elismeréssel jutalmazta a statisztika művelőit, de egyúttal szakmunkák megírásával

¹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, II. kötet, 21. oldal.

gazdagítani és irányítani is kívánta statisztikai irodalmunkat. Ez okból az 1836/37. évi kisgyűlés által kiküldött bizottság augusztus 14-én azzal a javaslattal lépett a társaság elé, hogy a megírandó *közhasznú tudományos kézikönyveknek* évenként 1—1 kötettel gazdagítandó gyűjteményébe a hatodik esztendőben *Magyarország statisztikája* is vétessék fel, «amennyire lehet a legújabb és fontosabb adatokkal, valami 35 íven, 100 arany jutalommal.»¹ A társaság a kisbizottság javaslatát egész terjedelmében magáévá tette s a nagygyűlésnek is elfogadásra ajánlotta. Az 1837 augusztus 31. — szept. 9-én lefolyt nagygyűlés azonban a pénztár akkori állapotára való tekintettel a tervezett gyűjtemény megindítását nem engedélyezte, sőt részletes tervének bővebb vizsgálatát is a legközelebbi nagygyűlésre halasztotta el. De ez a nagy vállalkozás utóbb is annyira meghaladta a társaság pénztárának erejét, hogy még az 1839. évi nagygyűlés is későbbre halasztotta annak megvalósítását, s ezzel a közhasznú tudományos kézikönyvek terve a napirendről végleg le is került.

E sajnálatos sikertelenség dacára a statisztika iránti érdeklődés hazánkban már fel volt keltve, s ez okból az Akadémia az ezen téren észlelhető minden mozzanatot figyelemmel és méltánylással kísért. Ebben az időben már ismertté vált *Fényes Elek* neve, kinek munkásságát a Tudós Társaság a maga keretébe kívánván bekapcsolni, őt 1837. szeptember 1-én levelező tagjává választotta meg; *Magyarország és a hozzátartozó tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben* című munkája oly feltűnést keltett, hogy az 1837. és 1838. évben esedékes (200 darab arany) nagyjutalom odaítélésekor a 8 legjobb munka között dícsérettel említett meg s a jutalomtól csak befejezetlensége miatt esett el. Abban az időben a nagyjutalomra nézve még nem állott fenn a tudományszakmák szerinti elkülönítés, hanem a magyar irodalom bármely ágában kitűnt munkák együttesen pályázhattak reá. Annál nagyobb dicsősége *Fényes Eleknek*, hogy Kazinczy, Jósika és Péczely művei mellett az ő munkája is komolyan szóba került. A hangyaszorgalmú

¹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, IV. kötet, 8. oldal.

tudós nagy munkájának kötetei gyors egymásutánban jelentek meg ; még hiányzott a befejező hatodik kötet, midőn az 1840. évi nagygyűlés a nagyjutalmat *Fényes Elek* és Szontagh Gusztáv között (utóbbinak Propylaeum című munkája után) kívánta megosztani, de a többség e megosztás ellen szólalt fel s szeptember 7-én «újabb szavazásban» Fényesnek ítélte oda a nagyjutalmat. *Schedel* (Toldy) *Ferenc* jelentése erről ekként szólt : «Literaturánk 1839-diki jelenetei között több, különösebb figyelemreméltó s haladásunkat tanusító, mind tudományos, mind szépliteraturai munkák találtattak, melyek közül a Társaság mindenek felett egyet kívánt kitüntetni, mellynek azért az idei nagy jutalmat is odaítélte (t. i. *Fényes* munkáját) . . . olly munka, melly körülményeinkhez képest, mik a pontosabb adatokhoz juthatását nem ritkán akadályozzák, valóban nagyszerű ; melly adatainak tömege és ujsága által az eddig megjelent hasonneműeket felülmúlja, mert csüggedetlen szorgalommal s egyes ember erejétől kitelhető pontossággal gyűjtetett együvé s nemcsak magára vonta a közönség figyelmét, hanem annak méltánylását is nagy mértékben megnyerte.»¹

A Magyar Tudós Társaság, mely 1839-ben anyagi nehézségek miatt kénytelen volt elejteni a közhasznú tudományos kézikönyvek s közöttük Magyarország statisztikájának pályázat útján való megiratását, négy évvel reá örömmel üdvözölhette *Fényes Elek* : *Magyarország statisztikája* című munkáját, melyet az 1843. évi nagyjutalom odaítélésekor — bár akkor még csak I. kötete jelent volt meg — dícsérettel tüntetett ki ugyanakkor, amikor Berzsenyi összes művei és Eötvös Karthauzija sem juthattak ennél nagyobb elismeréshez. De már egy évvel reá, amikor a 13. közülés (1844. december 26-án) a nagyjutalom odaítélése körül gyakran felmerült nehézségek elkerülése céljából annak megosztásával állandóan egy szépmű és egy tudományos munka megkoszorúzását határozta el, *Fényesnek* most már 3 kötetes teljes Statisztikája volt az első munka, melyet Garay Verseivel egyidőben 100 arannyal és egy emlékbillikkommal tisztelt meg, mint amely munka —

¹ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, V. kötet, 21. oldal.

Schedel jelentése szerint — «noha azon nehézségeket, mikkel a magyar államismének folyvást küzdenie kell, a szerző sem győzhette le s minden hibák és hiányoktól ment nem maradhatott, amiért is szerényen maga is csak *kísérletnek* vallja; noha az osztály azt ezenkívül kimerítőbbnek is óhajtotta volna: mégis rendkívüli gondot árul el minél több és hitelesebb adatok szerzésében, azokat az államismei tudomány jelen elvei szerint nagyobbreszt helyesen feldolgozza és így a haza beható ismeretét valósággal előmozdítja, az irodalomnak pedig egy érzékeny hiányát, sőt szükségét pótolni nemcsak igyekezik, de bizonyos pontig valósággal pótol is».¹

Fényes munkája nem maradt hatás nélkül a statisztikával foglalkozó tudósainkra; már egy évvel reá közzéadja *Michnay Endre Dániel* pozsonyi lyceumi professor a *Statistika* (Pozsony, 1844.) című kézikönyvét, mely e disciplina elméletét és az európai és amerikai államok statisztikáját adja, de ezek közül hazánk statisztikáját — «miután azt már egy koszorús író ügyes tollából bírjuk» — kihagyta; 1847-ben pedig *Ramóczy Valerián* győri akadémiai tanár tollából kapunk egy 560 oldalas *Álladalomtant* (Pozsony 1847.), mely *Michnay* munkájának hézagát is pótolja.

A Magyar Tudós Társaság már 1834-ben indította meg *Tudománytár* címe alatt azt az évnegyedes enciclopédikus folyóiratot, mely *Schedel* előszava szerint «az emberi tudás minden ágaira terjeszkedik ki, előkelő tekintettel a jelen kor haladására a külön tudományokban». Célja volt az összes tudományok haladásáról beszámolni, egyrészt önálló tanulmányok, másrészt idegenből fordított közlemények útján, könyvismertetésekkel és bibliographiai adatokkal, apróbb tudósításokkal és levelezésekkel egészítve ki elég bőre szabott keretét. 11 év alatt 28 kötetje jelent meg, alkalom és tér tehát bőven nyílt a statisztika népszerűsítésére és továbbfejlesztésére is. Ebben az irányban azonban a *Tudománytár* — sajnos — csekély eredménnyel dolgozott. Közölt ugyan időről-időre külföldi statisztikai munkákról ismertetések, híreket és apróságokat is, így a 7. kötetben *Statisztikai újságok* címe

¹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyve, VII. kötet, 69—70. oldal.

alatt *Garay* aláírással földrajzi és statisztikai apróságokat, többek közt Európa népességéről, melyet 1833 végén 233 millióra tesz, továbbá a 12. kötetben *Adatok az Éjszak-Amerikai egyesült státusok országismeretéhez* (20—97. lap), amerikai folyóiratból igen bő statisztikai adatokat; a magyar statisztika szempontjából tekintve azonban csak két számottévő dolgozatot hozott. Ezek egyike *Fényes Elek* tanulmánya: *A magyar birodalom népessége 1840-ben.*¹ Fényes ebben kifejti, hogy Magyarországon mindeddig nem volt oly összeírás, mely az egész népességet a fontosabb szempontok szerint felvette volna, mert itt köztudomás szerint a nemesség és papság a népösszeírásokból ki szokott hagyatni, a nemtelenek összeírására használt táblázatok pedig szintén sokkal tökéletesebbek lehetnének és ezek sem készülnek minden évben. Ő tehát az egyházi schematismusok alapján, ezeknek egyes hézagait sok leleményességgel kipótolva, igyekszik megállapítani az ország lakosságát, melynek számát 12.985,614-re számítja, miből a magyarságra 5, az összes szláv népekre 4 milliót vesz fel. Érdekesen fejtegeti a városi lakosságot, mely «a nagyobb műveltségnek és általános jólétnek részint feltétele, részint okozója lévén, státusgazdasági tekintetben főfigyelmet érdemel. Egy nagyobb néptömegnek egy helybeni összepontosítása nemcsak az anyagi és szellemi szükségek mennyiségét és ezek kielégítésére szolgáló eszközöket tetemesen öregbíti, hanem ennek a városok környezetére is jelentékeny behatása van, mert a földműveseknek mód nyújtatik természetvényeik illő ároni biztos eladhatására, mi a további iparra kettős inger és megfordítva a földműves osztály vagyonszáma kirekesztő feltétele a virágzó városi iparnak». Fényes részletesen tárgyalja a városi népességet (melynek számát 1.122,404-re teszi), ennek megoszlását a városok jellege szerint és a lakosság anyanyelve szerint. Számítása szerint a városokban 527,576 magyar, 310,887 szláv, 243,287 német és 40,454 oláh él. Ezt fontos adatnak tartja, mert megcáfolja a közvéleményt, mely eddig polgáraink közt legtöbb németet, vagy Csaplovics szerint legtöbb szlávot gondolt, «és mindebből látható —

¹ Tudománytár, új folyam, XI. kötet, 1842. 7—28. lap.

mondja — hogyha nem csupán a királyi, hanem minden szabad és iparúzó városnak adatik országgyűlési szavazat, azért magyar nemzetiségünk még eleinte sem lesz parányilag is veszélyeztetve, mitől eddig sokan félni látszanak.» Azzal zárja cikkét : «bár valláskülönbség nélkül az egyházi megyék ezen túl évenként mindig tökéletesbülő névtárákat adnának ki, hogy a Magyar Akadémia is a nagyközönségnek a statisztika parlag mezején évről-évre dúsabb kalászokkal szolgálhatna.»

A másik munka, melyről említést kell tennem, *Nyíry István* rendes tag értekezése : «*Az ipar és népszaporodás szám-alapjai, néhány hitel- és adósság-törölő kérdések megfejtésére.*»¹ Voltaképpen a kamatszámítás elveit fejtegeti benne, de már ezekkel a szavakkal vezeti be közleményét : «Nemcsak a népszámot, nemcsak a földterületet lehet a sokság és nagyság törvényei alá hajtani, kinézhet a mathesis a jelenből a hajdani multa, ki az elláthatatlan jövőbe is, ha olly sorozatokat rakhat össze, mellyeknek varázsmenete előre tudatja az ipar vagy szorgalom, a kereskedésnek úgy, mint a népségnek szaporodásait» . . . Majd kifejti a kamatszámítás (századbér = procentum) módjait, kimondván, hogy «legkitűnőbb alkalmaztatása lehet ennek a népszaporodás tudományában», amennyiben kiszámítja a népszaporodás ösztetvőjét (coëfficiensét) és ebből visszafelé és előremenőleg is kiszámítja a népesség számát. Így az 1785. és 1786. évi népszámlálások között mutatózó népszaporulat alapján egy évszázaddal visszamenőleg, vagyis az 1685. évre 4.205,522 lakost számít, 1890-ré pedig előre 20 millióra becsüli az ország népszámát, majd pedig a születések és halálesetek számaiból is, matematikai képletek alapján, igyekszik a jövő népszámot kikalkulálni. Ma már tudjuk, hogy pusztá arithmetikai számítás, mely nem számol a népesség változó mozgalmával s az évszázadok folyamán azt megzizedelő háborúkkal, járványokkal és egyéb csapásokkal, mely a vándorlásokat teljesen figyelmen kívül hagyja, semmiképpen sem vezethet megbízható, de még csak megközelítő eredményre sem. Ezért az 1685-re kiszámított népességet,

¹ Tudománytár, új folyam, I. kötet, 1837. 1—23. oldal.

összevetve *Acsády Ignác*nak¹ levéltári kutatások alapján nyert számaival, túlzottnak kell tekintenünk, éppen úgy, mint ahogy az 1890-re eszközölt számításával is két évtizeddel megelőzte a szerző a valóságos népalakulást. Mindamellett érdekes, hogy a népesség számának elméleti úton való megállapításával, mely a múlt század vége felé egész kis irodalmat támasztott, már 90 évvel ezelőtt foglalkozott magyar tudós, akinek ebbeli munkásságát a hazai statisztikai irodalomban eddig seholsem találtuk felemlítve.

Tévedés volna tehát azt hinni, hogy a Magyar Tudós Társaság csak a statisztikának azt a leíró ágát értékelte volna, melynek *Fényes* és társai voltak művelői. A Társaság mindig keresett lehetőséget és módot arra, hogy a szakma egyéb ágait is meghonosítsa, ezeknek eddig nálunk ismeretlen tanait terjessze s ha anyagi nehézségek miatt 1894-ig nem is tűzhetett ki tisztán statisztikai tárgyú pályázatot, úgy még sem fukarkodott sohasem babérral, amikor jeles munkák jutalmazására nyílt alkalma. A Társaság régi jegyzőkönyveiben ismételve akadunk oly közlésekre, melyek statisztikai irányú munkálataikra látszanak utalni. 1833-ban *Kállay Ferenc* beadott az Évkönyv részére egy *A magyar nemzetiségről* szóló értekezést; ugyanő tíz évvel reá, «*a finn-lapp népfajok statisticáját és ethnographiáját*» terjesztette elő, de egyik munkálata sem látott napvilágot. Inkább topographiai és történelmi jellegű volt az 1844-ben hazánk valamely vármegyéjének vagy terjedelmesebb vidékének történeti, földirati és statisztikai leírására kitűzött 50 aranyos jutalomtétel, melyet *Kozma Pál* nyert el-Zaránd vármegyéről írt munkájával, amelynek rendszeres kidolgozását és a közlött történeti és statisztikai adatainak érdekességét a bíráló külön hangsúlyozza.² De a statisztika nagy elméleti kérdései sem maradtak az Akadémia munkásságának keretében figyelmen kívül és a demographia kutató irányzatának is akadtak lassanként művelői a tagok sorában.

Már 1851. július 14-én a matematikai és természettudományi osztályok kisgyűlésén hangzott el *Bitnicz Lajos* tisztt.

¹ Magyarország népessége a pragmatika sanctio korában. (Magyar Statisztikai Közlemények, új folyam, 12. kötet, 1896.)

² A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, VIII. kötet, 77. oldal.

tag értekezése a nagy számok törvényéről az ember szellemi nyilatkozataiban.¹ Ebben Quetelet és Poisson munkái nyomán foglalkozik a kérdéssel és Quetelet ismert bűnügyi adatainak felsorolása után megállapítja, hogy «ezen első tekintetre leverőnek tetsző észrevétel szorosabb vizsgálat után nagy vígasztalást nyújt és magával hozza a rossznak legsikeresebb gyógyszerét, amennyiben világosan mutatja, hogy az embert a társasági szerkezetek, szokások és erkölcsök gondosan és ügyesen intézett javítással, felvilágosítás által a nemesülésnek folyvást magasb és magasb fokára kell vezérelni. Szorosan véve a természetnek ezen eddigelé ily mértékben ki nem fejlett és leverő törvénye egy másik egyetemesre és régóta ismertre vezet vissza, hogy t. i. ugyanazon okok ugyanazon okozatokat szülik és ezért, míg az okok ugyanazok maradnak, ugyanazon okozatok visszatérésére is számíthatunk. Azon vélemény pedig, mintha ezen törvény az ember szellemi nyilatkozásaira nem alkalmaztathatnék, azon eddig egyetemesen elterjedt hiedelmen alapul, hogy tetteiben az ember a külbehátástól teljesen független. A tudományok története tanítja, hogy az ember ezen neki tulajdonított hatalmat annál inkább fogyni látja, minél inkább ismerni tanulta magát s az őt környező természetet. Ezen büszke tudatlanságban magát a föld urának tartá, sőt hívé miszerint az éggel is szabadon rendelkezhetik. De a csillagászat megtanítá, hogy földünk csak egy, a világtérben lebegő porszem és szomorú, már igen is gyakran előfordult tapasztalások mutatják, hogy egy vihar, földrengés, vízár stb. nemesak egyes embert, hanem nagy városokat, sőt egész tartományt is egy percre elsöpörhet és évszázadok munkáit megsemmisítheti... A természet maga kimérte az embernek a legszebb tért, hogy a természetet és annak törvényeit, melyek alá vagy az ember is vetve, mindegyre bővebben ismerni tanulja. Mint tagja a nagy társaságnak minden percben érzi a kívülről reáható erőtetést, de mint egyed lelki erejének haszonvétele által ama behatásokat szabályozhatja, okozataikat módosíthatja és önmagát és éppen ez által egész nemét egy jobb és nemesebb állapothoz

¹ Magyar Académiai Értesítő, XI. év, 1851. 241—249. lap.

közelebb viheti. Mert azon törvények, bármely alaposaknak látszanak is, nem teljesen változhatatlanok. Hatalomszóval a leghatalmasabb fejedelem sem kisebbiti meg az országban uralkodó halálozást; de Jenner megtehetette azt mindazon országokban, melyek a védhimlő beoltását elfogadták . . . Kétségtelen tehát, hogy a nagy számok törvényét a szellemi tüneteményekre is lehet alkalmazni, melyek az ember akaratából, érdekeitől, belátásától és szenvedélyeitől függenek. Mert itt nem az okok természete jó tekintetbe, hanem inkább egyes okozataik változása és azon esetek száma, melyekre figyelni kell, hogy az észrevett tünetemények szabálytalansága a közép-eredményben kiegyenlítettessék. De errenézve ne véljük, hogy a szabad akarat, a vakító szenvedélyek és hiányos belátás okozatai nagyobb mértékben változnak, mint az emberi élet a szüle éskor elhaló gyermektől a százéves öregig . . . Nem a fogalmak, melyeket ezen okokkal és okozataikkal egybekapcsolunk, hanem az észlelés és számítás azon tényezőik, melyek változásaik valószerű határait igen sok eset után egyedül meghatározzák». (248—249. oldal.)

Íme, 75 évvel ezelőtt olvasunk ily fejtegetéseket az Akadémia Értesítőjében, egy író részéről, ki egyetlen magyar statisztikai kézikönyvben sincs megemlítve s mégis első volt, aki Quetelet eszméit a nagy számok törvényéről magyar nyelven megismertette.

Egy másik, hazai statisztikai irodalmunkban szintén figyelemreméltó munkát *Weninger Vince* lev. tag tanulmánya: *A halandósági táblázatok készítése a népszámitási adatokból*, mely a Magyar Akadémiai Értesítőben 1861-ben jelent meg.¹ Nem úttörő munka, hiszen *Fáy András* már hét évvel előbb adta ki,² saját tízévi (1837—1846) adatgyűjtésére (313,302 születés, 242,024 haláleset) alapított halálozási tábláját, mely — bármennyire nélküli is a halandósági táblázatoktól megkövetelt szabatossgot, — első kísérletként minden-

¹ *Weninger* székfoglaló értekezése a M. Akad. Értesítő, a math. és természettud. osztályok közlönye, II. kötetében (1861—62.), 51—59. oldal.

² *Fáy András*: Adatok Magyarország bővebb ismertetésére. Pesten, 1854.

esetre megérdemli, hogy statisztikánk történetében megörökíttessék. *Weninger*, mint matematikus, Fáynál mindenestre helyesebben fogta fel feladatát, bár tisztán gyakorlati hasznosság szempontjából, t. i. avégből fogott munkájába, hogy a biztosító intézetek hibás halálozási táblák alkalmazása által ne károsodjanak. Mivel nem tartja jónak sem az életbiztosító társulatok adatait, melyek «kiválogatott egészséges egyének» halandóságát tüntetik fel, sem pedig a népszámlálásból vett táblázatokat, melyek a népességet állandónak veszik fel, egy képletet fejtett ki, mely szerinte «egyszersmind ki fogja mutatni, hogy mi módon rendezendő a népszámlítás avégből, hogy abból helyes halandósági táblázatot szerkeszthessünk.» Hogy ez alapon táblázatot készíthessünk, ehhez szükséges, hogy a népszámlálás az egész országban néhány nap alatt, leghelyesebben a naptár legelső vagy legutolsó napján hajtassék végre, hogy a megfelelő korosztályokba ifjabb vagy idősebb egyének ne iktattassanak be, hogy az elhaltak száma évről-évre feljegyeztessék, még pedig az egyes korévek szerint elválasztva, végül, hogy a népszámlálásokban minél kisebb korosztályok képeztessenek.

«Van azonban — írja *Weninger* — a halandósági táblázat készítésének egy harmadik módja, mely ugyan a legpontosabb eredményekre vezethet, de megkívánja, hogy a kellő adatok gyűjtésére nézve a közreműködés általános legyen. Ezen mód abban áll, hogy egy jelentékenyszámú egyénekből álló társaságban az elhalási eseteket figyelemmel kísérvük. E módon a legigazibb eredményekre jutunk, a kivitel pedig a tek. Akadémiától függ». E célra ajánlja, hogy az Akadémia éppen akkor alakult statisztikai bizottmánya felszólíttat bocsásson ki, «hogy azok, akik e tárgy iránt érdeklődnek és akiknek az efféle adatgyűjtésre leginkább alkalmuk van (papok, néptanítók, jegyzők, orvosok stb.), készítenének oly kimutatást, amelybe a körükben lévő élő ismerős egyének kor-, nem- és hivatásbeli különbség nélkül beiktatandók. Ezen kimutatásban minden egyes egyénnél ki lenne téve a születés napja, az összeírás pedig csak oly egyénekre terjesztessék ki, kikről a gyűjtő később képes leendő magának tudomást szerezni a hogy- és hollét felett. Ezen kimutatások

ugyanazon egy napon mindenhol befejeztessenek és egy példányban a bizottmánynak beküldendő; egy példány a gyűjtőnél marad. A következő statisztikai év első napján az illető gyűjtők a kezeikben lévő jegyzéket előveszik és tudósítandják a bizottmányt, hogy a jegyzék egyéneiből ki halt meg és mikor, valamint új egyének is bejegyeztetnek. Ez úton néhány év alatt oly halandósági táblázatra tehetnénk szert, aminővel a többi Európa sem bír; mert ily célok eléréséhez oly közreműködésre nem számíthat semminemű tudományos intézet, mint éppen csak Akadémiánk, melyet az egész nemzet szellemileg és anyagilag támogatni legfőbb kötelességei közé soroz.» (58—59. old.)

Nem tudom, hogy *Weninger* megkísérelte-e ezen, legpontosabbnak vélt halandósági táblájának megszerkesztését; az Akadémia irataiban ennek nem találni semmi nyomát, de nem is valószínű, hogy az ezt célzó munkálatok megindultak volna, mert azoknak gyakorlati keresztülvitele az élet nehézségein csakhamar megfeneklett volna. Érdekes azonban, hogy a halandósági táblának ezen tervezetével *Weninger* 13 évvel megelőzte *Kőrösy Józsefet*,¹ aki 1874. évben lényegében ugyanazon, általa «egyénekenkénti módszer»-nek nevezett módon kívánta Budapest népességének halandósági táblázatát megalkotni, e célból az 1857. évi népszámlálás anyagából el is készítette az összes élőknek betűrendes kataszterét, pár éven át az előfordult haláleseteket abba be is vezettette, de azután az egész munkálatot abbahagyta, nyilván azért, mivel az erősen mozgékony fővárosi lakosság ily célra nem alkalmas és a nyilvántartás fáradságos munkája nincs arányban a várható, nagyon is problematikus eredményekkel.

Ugyancsak népesedéstörténeti jelentőségénél fogva megemlítem *Sauer Ignác* székfoglaló dolgozatát: *A népesedés akadályai Magyarhonban*,² melyben kimutatva Magyarország népének Ausztriával szemben igen csekély (a honfoglalás

¹ *Kőrösy József*: Az emberi élet-tartam és halandóság kiszámításáról. (Érték. a társadalmi tudományok köréből. II. köt. 12. sz., a 49—51. lapon)

² Magyar Akadémiai Értesítő, math. és természettud. osztály közlönye. 1862. III. kötet, 299—311. lap.

óta csak évi öt ezrelékes) szaporodását,¹ ennek okát nem a születések és házasságkötések csekély voltában keresi, «mert inkább ezen két népesedési tényezők igen is kedvezők», hanem «a népesedés szaporodása csekély azért, mert az általános középletkor a nemzetnél nem vergődhetik magas fokra és a gyermekkori halálozás rendkívül nagy.» Ez okból sürgeti a közegészségügy rendezését, kellő számú kórházak felállítását és a gyermekhalandóságnak csökkentése céljából a leleceintézetek felállítását.

Ugyanezen téren mozog *Halász Géza* lev. tagnak munkálata : *Az életbiztosítás tudományos, különösen orvosi szempontból* című tanulmánya,² melyben a valószínű élettartammal foglalkozik külföldi statisztikai adatok alapján, de inkább orvosi célzattal és az életbiztosítási üzem szempontjából fontos tényezők (kor, foglalkozás, életmód, egészségi állapot) figyelembevételével.

1856 május 5-én a matematikai és természettudományi osztály ülésén *Glatter Ede* értekezett *A zsidók biostaticai viszonyairól a keresztény felekezetek irányában.* A mosonmegyei zsidóság népesedési mozgalmát tárgyalja az 1833—1855. évi (anyakönyvi) adatok alapján, tehát olyan kérdést, mely fajstatisztikai szempontból kétségtől fontos, s amelynek vizsgálódásával ő teljesen új terepre lépett. Vizsgálataiból, melyekben ő a zsidóságot határozottan nemzetiségnek (fajnak) mondja, a következő eredményeket vonja le : Az izraelitáknál a kötött házasságok száma a népességhez viszonyítva kisebb, mint más nemzetiségeknél ; a házasságok talán kevésbé termékenyek, mint a keresztényeknek ; a születések nemi differenciája a zsidóknál a férfinemnek feltűnőleg kedvez ; a gyermekkorban való halandóság aránylag csekélyebb náluk ; a zsidó egyre-másra hosszabb életű a keresztényeknek ; náluk a nagyobb szaporodásnak oka a csekélyebb halandóságban fekszik ; a zsidó nemzet életében sok jelenség annak spe-

¹ Sauer számításának eredménye teljesen hibás, mivel ő az ország népességét a honfoglalás idején két millióra (!) teszi, ami a valószínű népességnek indokolatlanul felvett sokszoros összege.

² Magyar Akad. Értesítő, a math. és természettud. osztály közlönye, 1865. V. kötet, 225—239. lap.

cifikus, biostaticus arányaiból magyarázható, amelyek csak «népies» (nyilván : néprajzi, faji) differencia elfogadásából érthetők meg.¹

A népmozgalmi statisztika rendszeres művelésével először századunk második felében találkozunk ; a főváros népességét Pestváros tudós igazgató főorvosa, *Tormay Károly* kezdi boncolgatni, *A budapesti népesség mozgalma 1854—5-ben* című tanulmányával,² melyben elsőnek hatol be a jelenségek tüzetes vizsgálatába, kiterjeszkedve már a házassulók korára, a protogám és palingám hazásságokra, az újszülöttek törvényességére, a halvaszülöttekre és elvetélésekre, a házasságok szaporaságára, a halandóság részleteire, úgymint : nem, kor, évszak, gyermekhalandóság, sőt a «születésnél középleletvárandóságra» is (melyet Pesten 21, Budapesten 22½ évre tesz), tehát csupa oly szempontra, melyet előtte addig senkisémm vizsgált ily rendszeresen és alaposan. Tanulmánya annál értékesebb, mivel a budapesti viszonyokat mindig összehasonlítja a magyarországi és külföldi viszonyokkal is ; sajnos azonban nem közli a kutatása alapjául szolgáló nyersanyagot és abszolút számokat. *Tormay* ezen dolgozatát számos hasonló munkálata követte,³ melyek nagyobbrészt az Akadémia Statisz-

¹ Magyar. Acad. Értesítő, 16. év. 1856. 129—154. oldal, németül is : Über die Lebenschancen der Israeliten gegenüber der christlichen Confession. Wetzlar 1856.

² Magyar Academiai Értesítő, 17. év. 1857. 195—221. lap.

³ Ezek a következők :

A népesség mozgalma Pest városában a hivatalos kútforrások után statisztikai és élettani szempontból. (Stat. Közlemények, I. k. 106—136. l.)

A légköri, betegeskedési és halálozási viszonyok Pest városában 1859-ben. (Stat. Közlemények, II. köt. 1861. 31—54. l.)

Pest városa főorvosának észleletei a légtünetek és egészségügy körében az 1863. év folytán. (Stat. Közlemények, VI. köt. 1864. 56—71. l.)

Pest városának egészségügyi és sebészeti viszonyai 1864-ben. (Stat. és Nemzetgazd. Közlemények, I. k. 1865. 160—171. l.)

Észleletek a légtünetek és egészségügy körében az 1865-ik év folyamán. (Stat. és Nemzetgazd. Közlemények, III. k. 1867. 76—82 l.)

Pest városa élet- és halálozási viszonyainak statisztikája, különös tekintettel az itt 1831, 1854/55. és 1866-ban uralgott kolerajárványokra. (Stat. és Nemzetgazd. Közlemények, IV. köt. 1867. 186—252. l.)

tikai Közleményeiben, vagy önállóan is jelentek meg. Ezeknek alapján bátran nevezhetjük őt népmozgalmi statisztikánk első komoly művelőjének.

Ami *Tormay* volt a fővárosra nézve, azzá vált *Konek Sándor* az országra nézve. Elsőben az 1860 május 7-én tartott akadémiai előadásban vizsgálta népesedési viszonyainkat¹ az ország öt kerületében (a soproni, budai, pesti, nagyvárad, pozsonyi és kassai kerületekben), még pedig az álló népességet (a temesi bánóság és szerb vajdaság nélkül) az 1857. évi népszámlálás eredményei alapján, a tényleges és jogi népesség, a nem, a «polgári állapot» (családi állapot), az életkor, a vallás, a keresetmód és a lakóhely (községek nagysága) szerint, mind ezt az öt jellemző aprólékos pontossággal, de sajnos mindvégig csak az öt közigazgatási kerület szemmel tartásával és a megyei részletezés híjában. Ezt az úttörő munkáját utóbb számos más követte, részint a Statisztikai Közlemények kötetében, melynek ő volt legszorgalmasabb munkatársa, részint az Értekezések sorozatában.

Ugyancsak *Konek Sándor* volt a magyar *bűnvádi statisztika* első művelője, aki az Akadémia philosophiai, törvény- és történettudományi osztályának ülésén *Magyarország bűnvádi statisztikájáról az 1855—57. években*² már 1859 április 4-én és július 25-én értekezett. Vizsgálódásainak alapja azon hivatalos kimutatások voltak, melyek az 1856. évre vonatkozólag sajtó útján tétettek közzé, továbbá az 1855. és 1857. évi adatok, melyeket közvetlenül az illető főállamügyészségek szívességéből nyert. Az anyag bőségénél fogva tárgyalásában csakis a bűntettek, vétségek és kihágások miatt *elítéltek* személyes viszonyaira terjeszkedett ki és ezeket a nem, kor, családi állapot, kereset és foglalkozás szerinti különbség, a szellemi képzettség és műveltségi fokozat, a vallás és vagyonbeli álla-

¹ *Konek Sándor*: Népesedési viszonyok Magyarország soproni, budapesti, nagyvárad, pozsonyi és kassai közigazgatási kerületeiben. (Magyar Akadémiai Értesítő, a philosophiai, törvény- és történettudományi osztályok közlönye, I. kötet, 1860. 363—404. oldal.)

² Magyar Akadémiai Értesítő 1859-ről. XIX. év. 220—268. lap és Pótkötet 1—28. lap. Továbbá: A bűnvádi statisztikának multja és jövője hazánkban. (Stat. Közlemények, I. köt. 264—285. l.)

pot szempontjaiból vette tüzetes vizsgálat alá, ezzel megalapítva a magyar bűnügyi statisztika irodalmát, melyet utóbb ő maga, *Földes Béla, Jekelfalussy József, Ráth Zoltán és Bud János* magas tökélyre fejlesztettek.

Meg kell még emlékeznem a magyar nemzetiségi statisztika megalapozásáról, melynek érdeme *Fényes Elek* nevéhez fűződik.¹ Mint említettük, Fényes már 1834-ben kezdett hazai nemzetiségeink számának megállapításával foglalkozni, nagyobb munkáiban sok erre vonatkozó adatot közöl s minden jel arra mutat, hogy a nemzetiségek statisztikájának megállapítását tekintette legfőbb feladatának. Bár e tárgyról írt akadémiai nagy értekezése — mint *Kovács Alajos* megállapításából tudjuk² — több tekintetben téves és a magyarságra nézve túlzott adatokat tartalmaz, mégis érdeme, hogy a nemzetiségek megoszlását kisebb területi részletezés szerint közli nemcsak az anyaország, de egész Erdély területéről is. *Magyarország statisztikája* című munkájában egyébként a felekezetek híveinek nemzetiségi megoszlását is közli, még pedig egyházmegyék és egyházkerületek szerint, amely kombinációval ő a későbbi hivatalos állami statisztika egybevetésével vetekedő tüzetes anyagot hozott nyilvánosságra.

A magyar statisztikai irodalomnak ily örvendetes fel lendülése, mely — miként láttuk — majdnem kizárólag a Magyar Tudományos Akadémiából indult ki, ezt arra indítja, hogy e szakma jeleseit sorra beválassza tagjai közé. Már 1847 december 23-án fogadja be levelező tagjául *Palugyai Imrét*, aki ugyan csak később adta ki *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása* című (Pest, 1851—55, 4 kötet), statisztikai szempontból is figyelmet érdemlő nagy munkáját, de mint a *Megyestatisztika* (1844) és a *Megyarendszer hajdan és most* című művek szerzője, már akkor is ismert nevű volt. 1858. december 15-én egyszerre három jeles statisztikust választ be levelező tagjai közé: *Hunfalvy Jánost*,

¹ *Fényes Elek*: A Magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és városok szerint. (Értekezések a történettudományok kötetéből, I. köt. 4. sz. 1867.)

² *Kovács Alajos*: Fényes Elek statisztikai munkássága. (Magyar Statisztikai Szemle, II. évfolyam, 1924. 342—343. oldal.)

Konek Sándort és *Galgóczy Károlyt* és ugyanakkor rendes tagságra emeli *Fényes Eleket*.¹ Két évvel reá *Kautz Gyula*, kit az Akadémia ajánlása már akkor a statisztika és államgazdaságtan szerencsés művelőjének mond, és *Weninger Vince* nyeri el a levelező tagságot. 1865. december 7-én *Hunfalvy Jánost* és *Kautz Gyulát* rendes tagsággal tiszteli meg az Akadémia s két évvel reá *Konek Sándor* csatlakozik hozzájuk, kinek *Statisztikáját* ugyanakkor dícséretben részesíti a nagyjutalom odaítélésére kiküldött bizottság. 1868-ban *Keleti Károlyt*, 1870-ben *Barsi Józsefet* avatja az Akadémia levelező tagjává. A hazai tudósokon kívül az Akadémia a statisztika legjelesebb külföldi képviselőivel is ékíti tagjainak koszorúját, 1858-ban a statisztika nagymesterét *Quetelet Adolft* s 1869-ben a porosz statisztikai hivatal tudós elnökét *Engel Ernőt* választván meg külső tagjává. Így gyarapszik fokozatosan az Akadémia statisztikus tagjainak száma s tömörül oly gárdává, mely hivatott a hazai statisztika rendszeres, tervszerű művelésére s a magyar hivatalos statisztika megalkotásához a talaj elő-

¹ *Fényes Eleket*, hazai statisztikánk nagyérdemű munkását, az a tragikus sors érte, hogy az 1865. december 7-iki nagygyűlés őt — mert székét az alapszabályszerű időben nem foglalta el (de talán a Bach-korszakban tanusított magaviselete miatt is, mely a közvéleményt ellene hangolta), — a tagok névkönyvéből törölni rendelte. *Arany János* 1866. május 30-án kelt levelében értesítette a nagygyűlés határozatáról. «Ezen nem kellemes ügyben — írja — minden feltűnés nélkül óhajtván eljárni, a végrehajtással nem akartam túllépni a jegyzőkönyv határain, jelesül arra kívántam szorítkozni, hogy az illető nevet a 1867-iki névkönyv szerkesztése alkalmával egész csöndben áthelyezzem. Azonban egy a folyó hó (május) 28-iki ülésen tett indítvány következtében ugyanakkor határozatba ment, hogy a múlt évi nagygyűlés jegyzőkönyvének kivonata tekintetes úrnak küldessék meg.» Így tehát *Arany* nem valósíthatta meg kíméletes szándékát. (A levél fogalmazványa az Akadémia irattárában, 384/1866. sz. a.) *Fényes Eleket* ez a balszerencse nem kedvetlenítette el: *A magyar birodalom nemzetiségéről* írt munkáját az Akadémiához benyújtotta, mely azt az 1867. április hó 8-án tartott ülésen «felolvasottul vette» s *Arany János* titoknok útján *Hunfalvy János*hoz oly módon tette át az Értekezések számára, hogy «ha bírálói a soronkívüli kiadásra ajánlanák, azonnal sajtó alá adathassék.» A dolgotat tényleg megjelent ez év folyamán az *Értekezések a történelmi tudományok köréből* című sorozat I. kötetének 4. számában.

készítésére. Ezzel kezdetét veszi az Akadémia statisztikai működésének második korszaka.¹

II.

Hazai statisztikánk történetében határkövet jelent az 1860. év, amelyben Akadémiánk a magyar hivatalos statisztika alapjait rakta le. Régóta érződött annak szüksége, hogy a hazai statisztika fellendítése körül döntő lépés történjék, mert az ország megismerésére nélkülözhetetlen statisztikai adatok rendszeres gyűjtése mindaddig hiányzott, feldolgozásukra és közzétételükre nem állott rendelkezésre megfelelő szerv. Az Akadémia maga sem látta elegendőnek e téren eddig kifejtett, céltudatosságot és rendszerességet még nélkülöző működését. *Csengery Antalé* az érdem, hogy az 1860 május 7-én tartott osztályülésben tett indítványával az új korszellem által kívánt rendszeres statisztikai adatgyűjtésen alapuló munkásság megindítására a lökést megadta. Találónan jegyezte meg, hogy a hazai statisztika megteremtése éppen úgy nem várható idegen kezektől, mint ahogy a magyar történettudományt is csak hazai tudósok művelhetik. A közállapotok helyes megismerése nemzeti érdek, s egy e célra alakítandó bizottság éppen oly szolgálatot teend a nemzeti tudomány-

¹ Az Akadémia statisztikus tagjai közül ezen időszakban elhunytak:

1836 február 22-én *Ercsei Dániel* 1. t. (életrajza az Évkönyv III. köt. 1838. 91. lap).

1838 augusztus 27-én *Nyíry István*, r. t. (Balogh Pál emlékbeszéde, Évkönyv, VIII. köt. 1846.).

1841 július 23-án *Magda Pál* 1. t. (Szekács József emlékbeszéde, Évkönyv, VII. kötet, 1846. 73—77. lap).

1852 január 9-én *Lassú István* 1. t. (életrajza Magy. Acad. Értesítő, XII. köt. 1852.).

1863 november 17-én *Sauer István* 1. t. (Poór Imre emlékbeszéde, Értek. a term. tud. közl., II. k. 14. sz.).

1864 július 26-án *Fáy András* ig. és 1. t. (Zichy Antal emlékbeszéde, Évkönyv, XIV. köt. 2. sz.).

1866 december 7-én *Palugyay Imre* 1. t. (Keleti K. emlékbeszéde, Értek. a tört. tud. köréből, III. köt. 9. sz.).

1871 június 28-án *Bilnicz Lajos* t. t. (Szabó Imre emlékbeszéde, Értek. a nyelvtud. köréből, III. k. 3. sz.).

nak, mint az ugyanakkor megalakult történettudományi vagy a két évvel idősebb archæologiai bizottmány. E fontos érdek ápolására tehát *Csengery* indítványára megalakult az Akadémia *Statisztikai bizottmánya*, melynek feladatává tétetett a magyar korona országaira vonatkozó mindennemű adatoknak gyűjtése, rendezése, megbírálása, más államok adataival való egybevetése és azok közzététele által Magyarország lehetőleg hű statisztikai megismertetésének előmozdítása és a változó közállapotoknak állandó megfigyelése.¹ Helyesen fogta fel a bizottmány feladatát *Toldy Ferenc* titoknok, amidőn 1860. október 12-én előterjesztett jelentésében úgy nyilatkozott, hogy a statisztikának, mint a nemzeti önismeret gazdag forrásának, nem szabad a politika szolgálójának lenni, hanem ellenkezőleg egyik vezetőjéül van hivatva szolgálni. A statisztika — írja a *Statisztikai Közlemények* I. kötetének előszavában — tudományosan kezelve egyfelől magasabb természeti törvények felismerésére vezet, másfelől a státusférfinak vezérpontokat szolgáltat a társadalom mindennemű érdekei pontos felismerésére és kifejtésére.

A Statisztikai bizottmány 1860 június 9-én tartotta alakuló ülését, amelyben elnökévé *gr. Dessewffy Emilt*, alelnöknek *Korizmic Lászlót* választotta meg. A bizottság tagjai voltak *Csengery Antal*, *Galgóczy Károly*, *Hunfalvy János*, *Kautz Gyula*, *Konek Sándor*, *Lónyay Menyhért gr.* és *Weninger Vince*, előadójaul, jegyzőjéül és kiadványainak szerkesztőjéül *Hunfalvy János* választatott meg. A bizottmány legfontosabb feladata lévén az adatgyűjtés forrásainak és eszközeinek megállapítása, elsöben is a bécsi statisztikai hivataltól kívánta beszerezni a Magyarországra vonatkozó s általa még fel nem dolgozott népmozgalmi statisztikai adatoknak átengedését, azután pedig az állami, egyházi, igazságügyi és egyéb hatóságokat, testületeket, egyesületeket és intézeteket, a kereskedelmi és iparkamarákat, a hitelintézeteket, az iskolákat s egyéb intézményeket kívánta a rendszeres adatszolgáltatás körébe bevonni. Az első kívánsága nem teljesült, a hazai hatóságok és intézetek adatszolgáltatása azonban csakhamar meg-

¹ *Statisztikai Közlemények*, I. kötet, 1860. III. oldal.

indult s eléggé kielégítő eredménnyel járt. Az eredeti munkaterv csakhamar újabb ágazatokkal bővült: 1861. július 24-én elhatározta a bizottmány az ujoncokra vonatkozó adatok gyűjtését, december 15-én Lónyay indítványozta, hogy az ország bel- és külforgalmáról minden évben mentől részletesebb jelentés készíttessék; 1862. április 3-án indítvány tétett az adatgyűjtésnek a közlekedési, ipari, gazdasági és pénzügyi intézetekre vonatkozó kiterjesztésére; május 8-án a társulatokat kívánták a statisztikába bevonni; július 3-án elhatározta a bizottmány, hogy a felső- és középiskolákra vonatkozó adatok a helytartótanáctól, a népiskolákra vonatkozók a püspöki megyék és esperességek szerint részletezve ezektől kéressenek be.

A begyűlt gazdag anyag közlésére a bizottmány *Statisztikai Közlemények* címén külön kiadványt indított meg, melyet 1000 példányban nyomtatott, évente 4 tízives füzetben, évi 1 forint előfizetési ár mellett. A Közlemények szerkesztését *Hunfalvy János*ra bízta, aki e feladatát a legkitünőbbben oldotta meg. A Statisztikai Közlemények a magyar közállapotok ismeretének alapvető forrásmunkájává váltak, melyek a hatvanas évek Magyarországnak minden irányban legműbb képét adják. 1861-től 1864-ig hat kötet jelent meg mintegy 70 nagyobb tanulmánnyal, melyek Magyarország közviszonyait minden irányban megvilágítják.

1865-től kezdve a Közlemények irányában némi változás állott be. A Statisztikai bizottság azon meggyőződésre jutott, hogy a statisztikai adatok egybeállításánál és feldolgozásánál okvetlenül a nemzetgazdaság elveit kell zsinórmértékül alkalmazni és másfelől a nemzetgazdaságnak a maga tételeit statisztikai adatokkal kell igazolnia és támogatnia. «Statisztika és nemzetgazdaság tehát szoros kapcsolatban vannak, egyik sem lehet el a másik nélkül. Innen van, hogy a Közlemények eddigi hat kötetében a nemzetgazdasági szempontokat elmellőzni nem lehetett, hogy azokban oly értekezések is találkoznak, melyek inkább nemzetgazdasági, mint sem szorosan vett statisztikai dolgozatok».¹ A bizottság tehát elhatározta,

¹ Statisztika és Nemzetgazdasági Közlemények, I. kötet, 1865. III. oldal.

hogy ezentúl a nemzetgazdaság körébe vágó kérdések megvitatásával tüzetesen fog foglalkozni és füzetekben tisztán nemzetgazdasági értekezéseket is fog közölni, melyek a tudomány legújabb és legérdekesebb vívmányainak és hazánk közviszonyait kiválólag érdeklő közgazdasági kérdéseknek megvitatására fognak kiterjedni. Ennek megfelelőleg a bizottság a Közleményeknek új folyamát indította meg *Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények* címén. A Közlemények szerkesztője továbbra is *Hunfalvy János* maradt, de a VI. kötettől kezdve (1869) — *Hunfalvy* szemeinek gyengesége miatt — *Keleti Károly* vette át a szerkesztést. Az irányváltásnak megfelelőleg újjáalakított bizottság elnöke *gróf Dessewffy Emil*, alelnöke *Korizmic László* maradt, tagjai lettek a régi bizottságból megmaradt *Csengery, Galgóczy, Hunfalvy, Kautz, Konek, Lónyay* és *Weningeren* kívül *Barsi József, Keleti Károly, Szathmáry Károly, Tormay Károly* és *Trefort Ágoston*. A Statisztikai és Nemzetgazdasági Közleményekből 1871-ig 8 kötet jelent meg, 65 nagyobb tanulmánnyal és számos apróbb közleménnyel és hírrel.

A Statisztikai Közlemények hasábjain megjelent összes munkálatok értékének méltatása messze túlhaladná a rendelkezésünkre álló teret : arra szorítkozunk tehát, hogy közülük csak néhány legfontosabbat emeljünk ki. Ezek közül elsősorban *Hunfalvy János* nagyobb munkája : *Magyarország viszonyainak statisztikai vázlata* ¹ említendő meg, mely az ország népességét, gazdasági, ipari, közlekedési, pénzügyi, egyházi és műveltségi viszonyait tárgyalja, bő statisztikai adatok alapján, a viszonyok mélyébe bocsátkozó elmélkedésekkel, egyszóval egy mindenre kiterjeszkedő általános statisztika keretében, mely megjelenése idejében Magyarország közállapotainak legjobb monografiája volt. Ugyanő *Magyarország bányászatának* első kimerítő tárgyalásával ² szintén úttörő munkát végzett.

¹ Statisztikai Közlemények, IV. kötet (1862.) 161—212. oldal és V. kötet (1863.) 3—88. oldal.

² *Hunfalvy János*: A magyar korona területének bányászata. (Stat. Közlemények, III. kötet. 161—230. oldal). IV. köt. 47—55. oldal.

*Gróf Lónyay Elemér az úrbéri rendezés és tagosítás ügyének állásáról.*¹ Írt terjedelmes dolgozatában a Helytartó Tanács által rendelkezésére bocsátott adatok alapján Magyarország birtokviszonyairól részletes képet nyújtott, mint első, aki a birtokviszonyok rendezésével tudományos alapon behatóan foglalkozott.

*Konek Sándor: A földbirtok statisztikája Magyarországon, tekintettel Csehország ebbeli törekvéseire*² című munkálatában a mezőgazdasági és földbirtokstatisztika feladatait fejt ki. Megállapítja, hogy a mezőgazdasági statisztikának mindenkéltől és kiválólag a földnek a különféle társadalmi szempontok szerinti megvizsgálásával, vagyis az összes birtokviszonyok megismertetésével kell foglalkoznia. E feladatnak azonban nem felelhet meg teljesen megnyugtató sikerrel sem az elméleti, sem a gyakorlati magánstatisztika, ha csak a kormány a maga részéről közre nem működik. Hivatkozik a nemzetközi statisztikai kongresszusoknak a földbirtok-statisztikára vonatkozó határozataira és ezen statisztika fontosságát fejt ki. Szükségesnek tartja, hogy a telekkataszter minden országban lehetőleg egyforma tudományos rendszer szerint létesüljön, a birtok-átruházás és megterheltetés statisztikája állandóan vezettség, szintúgy a művelési ágak statisztikája is; szükséges volna a földbirtoknak politikai és szociális jellemzése, vagyis az egyes telkeknek a birtokosok politikai és társadalmi állása szerinti osztályozása és végül a fekvőjavak értékének és időnkénti megterheltetésének folytonos nyilvántartása is. *Konek* ezzel megállapította a mezőgazdasági statisztika széles kereteit, de maga csak az ország művelési ágak szerinti terjedelmét és a föld jövedelmét dolgozta fel a Helytartó Tanács által közzétett hivatalos adatok alapján.

*Fényes Elek*³ párhuzamot vont Magyarország és az osztrák örökös tartományok között állami erejűkre nézve; bő statisztiz-

¹ Stat. és Nemzetgazd. Közlem., új folyam. I. kötet, 5—72. oldal.

² Stat. és Nemzetgazd. Közlem., új folyam. II. kötet, 3—43. oldal.

³ *Fényes Elek*: Párhuzam egyfelől a magyar koronai birodalom, másfelől az ausztriai, német, lengyel és cseh koronai országok közt, területi, népességi, hadi és pénzügyi tekintetben. (Stat. és Nemzetgazd. Közlem., III. kötet, 1867. 265—305. oldal.)

tikai anyag felhasználásával «a mostani alkotmányos kiegyezkedési viták» alkalmával vitatja, hogy Magyarország területre és katonaságra nézve felülmulja az osztrák örökös tartományokat, népességre és jövedelemre nézve ugyan azok túltesznek Magyarországon, de a két tényező csupán ideiglenes, «annyira, hogyha a magyar birodalom önállóságát és önkormányzatát visszanyerheti, 20—25 év múlva e két tényezőre nézve is a többi örökös tartományokat nemcsak elérheti, hanem felül is múlhatja». Fejtegetéseinek végső konklúziója: «tehát felelős önkormányzat, jöjjön el a te országod, legyen vége a közös gazdálkodásnak, mely nekünk milliókba kerül».

Keleti Károly, az újonnan létesített országos statisztikai hivatal főnöke, *Magyarország külforgalmáról* szóló értekezésében¹ az áruforgalmi statisztika kereteit állította fel. «A m. kir. statisztikai hivatal javaslata szerint — írja — arra nézve, hogy külforgalmunk összes képét megkapjuk, szükséges tudnunk, a szállító-vállalatok magyarországi állomásain mennyi és miféle árú adatott fel, a feladott áruk közül mi rakatott le az ország határain belül és mi vitetett azokon túl, a forgalmi vállalatok magyarországi állomásain mennyi és miféle árú adatott ki, a leadott áruk közül mi származik az ország határain túlról? Meglévén ezen adatok, ha azok a statisztikai hivatalban pontosan gyűjtetnek, az eredmény kiderítése csupán számítás dolga. Sőt így kísérve állomásról-állomásra a hazai szállítást, Magyarországnak nemcsak a külforgalmát, hanem *belforgalmának* is tekintélyes részét ismerhetnők meg. A belforgalom és belközlekedés pedig, tudvalevő, sokkal fontosabb, sokkal nagyobb szerű a külforgalomnál, de eddig semmiféle államban még csak megközelítőleg sem volt kideríthető. Teljes képet így sem kapnánk ugyan, de a vasúthálózat kiépítése, a folyam-szabályozás és csatornázás folytán a közlekedés oly tetemes része fog e nagyobb szállító-vállalatok üzletébe átmenni, hogy az ily nagyobb vonalokat nem is érintő mellékút forgalma soha tekintélyes tényezőnek nem fog tekintetni.» (182—183. lap.)

¹ Stat. és Nemzetgazd. Közlem., IV. kötet, 166—185. oldal.

Látható a fenti idézetből, hogy *Keleti* lelki szemei előtt az áruforgalomnak olyan megszervezése lebegett, mely a külkereskedelmi forgalmon kívül a belforgalmat is felölelte volna s ezzel a maga nemében páratlanul álló forgalmi statisztikát teremtett volna. Észméje és javaslata azonban nem valósulhatott meg; a forgalmi statisztikának törvényes rendezése (az 1881. évi XIII. t. c. által) csak 14 évvel később történetelt meg, ez a törvény azonban csak a külföldről érkező és külföldre kimenő árúküldeményekre mondotta ki a statisztikai bevallás kényszerét, a belforgalom statisztikájának megszervezéséről eddig nem történt gondoskodás s az még máig is jámbor óhajlás maradt.

Felemlítjük még végül *Keleti Károlynak* az Akadémia II. osztályának 1871. március 6-án tartott ülésében felolvasott értekezését: *Magyarország nemzetiségi statisztikai szempontból*,¹ melyben a szerző a nemzetiség fogalmának elméleti kifejtése után a 6—15 éves korú tanköteles gyermekek anyanyelvének báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter által eszközölt felvételének eredményei alapján becsüli meg, illetve számítja ki Magyarország lakosságának nemzetiségi (anyanyelv szerinti) megoszlását, ezzel pótolva az 1869. évi népszámlálás mulasztását, amely a nemzetiség megállapítására — politikai okokból — nem terjeszkedett ki. *Keleti* számítása Fényes Eleknek az 1857. évi népszámlálásra alapozott munkálata óta az első, szilárd alapon nyugvó kísérlet volt népünk nyelvi megoszlásának megállapítására, s hogy *Keleti* kiindulásának alapja helyes volt, bizonyítja az a tény, hogy a tíz évvel reá foganatosított országos népszámlálás pozitív adatai *Keleti* számítását mindenben igazolták.

A Statisztikai bizottmány, mely a hivatalos statisztikai szervet helyettesíteni volt hivatva, — mint említém — az adatgyűjtést a legszélesebb körben indította meg. Már második ülésében 1860. október 25-én *Konek Sándor* indítványára oly határozatot hozott, mely arról tanuskodik, hogy a legnagyobb nehézségekkel járó felvételektől sem riadt vissza. Elhatározta

¹ Stat. és Nemzetgazd. Közlemények, VIII. kötet, (1871.) 3—34. l. oldal.

ugyanis, hogy tekintettel az osztrák kormány által 1857-ben végrehajtott népszámlálás hibás és tendenciózus voltára, társadalmi úton fog *népszámlálást* megindítani. A terv merész és szokatlan volt, a bizottmány maga is tudatában volt annak, hogy ily kísérlet még sohasem történt, de annyira át volt hatva a gondolat nagyszerűségétől s a feladat nemzeti fontosságának tudatában annyira bízott a közreműködésre hivatott közegek lelkesedésében és kötelességtudásában, hogy semmi nehézségtől sem riadt vissza. «Valóban merész gondolat — írja *Konek*¹ — egy 12 millió főnél többre terjedő népességű államtestben magánereőkkel létrehozni oly statisztikai műveletet, mely az elmélet és gyakorlatban rendesen csak az államhatalom által tartatik kivihetőnek . . . A bizottmány mégis sikerrel kecsgetteti magát a választott eljárás egyszerűsége és telhetőleg megfelelő természeté folytán». A bizottmány ezt az egyszerűséget a lelkészek közreműködésével igyekezett elérni. Ezeknek vállára fektette a népszámlálás fontos művét, mert ezek «deginkább képesek élethű ethnographi rajzát készíteni» . . . és mert ők vallás- és nyelvkülönbség nélkül «ritkítják párokat, tekintve a közügyek iránti nemes fellelkesedést.» A bizottmány e célra minden érseki és püspöki hivatalnak annyi nyomtatott magyar és latinnyelvű táblázatot küldött, ahány önálló lelkészi hivatal annak területén van ; a lelkészek feladata volt a táblázatok kitöltése, még pedig 1861. március 31-ik napján, a Szent István korona összes országaiban. Bár a felvételi ívek némi utasítást is tartalmaztak,² mégis igen sok

¹ *Konek Sándor*: A Statisztikai bizottság által megindított népszámlálás. (Statisztikai Közlemények, I. kötet (1861.), 3—22. lap.)

² A felvételre szolgáló táblázat fejében a 7 főfelekezetnek (róm. kath., görög kath., görög nem egyesült, ágostai, helvét, unitárius és izraelita) külön-külön rovatja volt, lefelé az anya- és a fiókegyházakat egy-egy sorban külön-külön kellett beírni, részletezve a felekezeti adatokat. A táblázat hátlapjára következő *Magyarázat* volt nyomva:

1. A lelkészek szíveskedjenek legelsőbben az illető rovatba saját híveik létszámát beiktatni, mint az a jövő 1861. évi március utolsó napján mutatkozni fog, azután pedig az egyházi hivatalok körében lévő más felekezetbeliek számát is bejegyezni, amennyiben erről biztos tudomásuk van.

2. Miután az izraelita községek nincsenek egymással szerves ösz-

fontos kérdés maradt eldöntetlenül s bízott a lelkészek ítéletére és tapintatára. A bizottmány «feltételezte», hogy a lelkészek nem fogják kihagyni a távollévő híveket és nem fogják bevenni a csak ideiglenesen jelenlévő vidékieket, sőt *Konek* azt hitte, hogy a népesség száma ez úton «biztosabban lesz kisüthető» — mint ő mondja — mint a hivatalos népszámlálás által, «melyben a hivatalos közegek csak hivatalos utasítások alapján igazodhatnak el e tekintetben, nem pedig akkor is, amidőn helyes tapintat, mely különösen az odavaló lelkészekben feltételezhető, semmi kétséget nem támaszthat affelől, vajjon ez vagy amaz ide- vagy odavaló-e, mindenik legjobban ismervén saját nyáját . . . S így meg vagyunk győződve, hogy a lelkészek híveik közül azokat is számba fogják venni, kik akár mint napszámosok, cselédek s munkások, akár mint deákok s tanulók stb. másutt tartózkodnak, de egynek sem fog eszébe jutni, a hivataalkörében tartózkodó tanulókat, napszámosokat stb., kik csak bizonyos ideig ott időznek, a maga hívei számába felvenni.»

Ma, amidőn évtizedes gyakorlat a népszámlálási felvételeket már magas tökélyre fejlesztette, s amidőn tudjuk, hogy még a törvényes kényszer és hatósági közreműködés mellett sem ment a népszámlálás minden hibától, szinte esodálkozva nézzük azt a lelkes bizakodást, mely a tökéletes egységet és

szefüggsben és így a zsidók száma saját lelkészeik által alig puhatolható ki, azért a többi vallásbeli lelkészek kéretnek fel, hogy a hivataalkörükben lakó izraeliták számát megtudni és az illető rovatban kitenni szíveskedjenek.

3. Miután e kimutatások egyik főcélja a magyar korona birodalmában tetteleg élő népek nyelvszerinti különbségének tudományos felderítése, a lelkész urak pedig legjobban tudják, hogy híveik közt hány magyar, tót, német stb. ajkú van, azért a tudomány érdekében felkéretnek a t. c. lelkész urak, szíveskedjenek legelsőbbben is saját híveikre nézve kitenni, hány közülük magyar, tót, német, román, horvát, szerb, ruthén stb. ajkú, amennyiben pedig erről a többi felekezetbeliekre nézve is biztos tudomásuk volna, szíveskedjenek ezen adatokat is az illető helyen bejegyezni.

4. Végre kéretnek a lelkész urak, szíveskedjenek az anyakönyvi kivonat szerint sommásan kitenni, hogy a lefolyt 1860. évben hányan születtek, haláloztak meg és eskettettek, mind a fi-, mind a nőnemből. (Stat. Közlemények, II. kötet. 1861. 19. lap.)

azonosságot kívánó népszámlálási műveletet feltevésekre és vélekedésekre alapította. A Statisztikai bizottmány azon elvből indult ki, hogy «mennél egyszerűbb a magyarázat, mennél több bíztatik a lelkészek józan felfogására, annál biztosabban fogják eltalálni azt, ami minden ép ész előtt magától világos.» Ebből a feltevésből kiindulva bírta a bizottmány — utasítás nélkül — a lelkészek «józan tapintatára», hogy a vegyes házasságban élőknel csak a maguk egyházához tartozó házaselet és gyermeket fogják saját híveik közé számítani, s a más vallást tartó felet és gyermeket pedig annak vallása szerint fogják bejegyezni, «maga a józan ész ezt sugallván», amiért is a bizottmány nem tartotta szükségesnek «ezen és egyéb apróságokra a lelkészeket külön figyelmeztetni». (11. oldal.)

A felvétel csak a felekezetenkénti pusztá népszámot kívánta megállapítani, minden egyéb részlet (nem, kor stb.) nélkül. A bizottmány csak a főcélét kívánta elérni, t. i. a népesség számának és nemzetiségek («népiségek») szerinti megoszlásának megállapítását. «Mi veszteség háramlik a bizottmányra — írja *Konek* — mi a lelkész urakra, ha, mit hinni nem akarunk, teljes mértékben nem érünk is cél? Hiszen az egész költség, mibe eddig e kísérlet került, 100 forintra sem rúg; mit vesztenek a lelkész urak, azt a néhány órát, mit a táblázatok kitöltésére szánnak? Mily véghetetlenül parányi ezen áldozat ama nagyszerű eredményhez, melyre az könnyen vezethet, sőt akarjuk remélni, fog is vezetni.»

Érdekes, hogy az összeírási táblázat, mely a felekezeteken kívül a nemzetiségek létszámát is meg akarta állapítani, a felekezeti adatok bejegyzésére szolgáló 7 rovaton kívül az anyanyelvnek nem nyitott külön rovatot, hanem csak a *Jegyzet* rovatában kívánta nem is valamennyi, hanem csak az öt főfelekezet (római katolikus, görög katolikus, görög nem egyesült, ágostai evangélikus és helvét) híveit anyanyelvük szerint részleteztetni. A kérdőrovat kitöltésének nehézségeivel *Konek* is tisztában volt. «Ha valahol, — írja — bizonyosan e kényes rovatnál a lelkész urak jó tapintatától várhatni, hogy szemközt a méltányossági érzülettel, mellyel az egész ország a népesség fontos kérdésének mindenkit teljesen kielégítő módon szerencsés megoldása iránt viseltetik, szemközt a

közfigyelemmel, mellyel az ügy bent az országban és azon kívül kísértetik, szemközt ezen a legnagyobb óvatosságot igénylő tényezőkkel, semmi erőszaknak, semmi önkénynek rést nem fognak engedni, hogy a lelkész urak e közérdekű mozzanat feltüntetésénél nem fogják saját egyéni érületüket követni, hanem e viszonyt teljes objektivitással tekintve, a különajkúak számát úgy fogják kitenni, mint ezt, féltreve minden túlbuzgalmat, pártoskodást és részrehajlást, legjobb lelkiismeretük szerint kitenni, pásztorhivatali és hazafiúi egyik szent kötelességük).

Konek maga is elismeri e felvétel primitív voltát, de megnyugtatja magát azzal, hogy e művelet «nem közigazgatási, hanem társulati úton, nem hatalmas, hanem szerény eszközök segítségével hozandó létre, mi ha sikerülend, ritkítani fogja párját Európában, újabb időben alig létező példa, hogy egy milliomokra terjedő népszámlálás magánúton hajtatott volna végre, és egyszersmind annak fényes tanuságául leend, hogy a Statisztikai bizottmány nem csalódott, midőn ezen, Magyarország lelkészeinek ismeretes hazafiasságába helyezett bizonalomra fektetett, nagyszerű vállalatnak sikerülését lehetők tartotta» . . . Hozzáteszi még : «Ha nem sikerül elsőízben, fog az sikerülni másodízben».

Konek reménykedése — sajnos — nem teljesült. A megindított népszámlálás elsőízben nem sikerült, másodszor természetesen már nem is került rá sor, Az egyes egyházi hatóságokhoz 1860. novemberében *Hunfalvy János* aláírásával megküldött körlevelek folytán a bekért anyag már április hótól kezdve érkezett be, miért is a bizottmány május 12-iki ülésében az anyag feldolgozására (összesítésére) szolgáló rovatos táblázatokat megszerkesztette s június 15-iki ülésében a több mint 20 egyházi hatóságtól már beérkezett anyagot az adatok egybeállítására és összesítése céljából a bizottmány közt, ezenkívül az e munkálatokra külön felkért *Dr. Tormay Károly* és *Dr. Linzbauer Ferenc* között megosztotta. Október 3-án *Konek* és *Weninger* már bemutatták a rájuk bízott munka eredményét, november 11-én bejelentették, hogy eddig 18 róm. katolikus, 3 görög katolikus, 3 óhitű, 3 ág. evangélikus, 4 helvét és az 1 unitárius egyházhatóság — érsekség,

püspökségek és superintendentiák — küldötték be az adatokat. A bizottmány azonban sajnálattal állapította meg, hogy a táblázatok kitöltése nem egységes, az anyanyelvre vonatkozó rovatok hiányosan vannak kitöltve, sok helyütt a községi adatok hiányoznak, a közölt adatok is — nyilván a tüzetes utasítások hiányában — bizonytalanok, néhány egyházmegye pedig semmi adatot nem küldött be. Így abbéli reménye, hogy a népszámlálás sikerrel fog járni, mindjobban elenyészett. 1862. március 6-iki ülésében már azt jelentette *Hunfalvy*, hogy a beküldött adatok összeállítása folyamán a bizottság arról győződött meg, hogy egyfelől ezen adatok gyakran igen hiányosak és bizonytalanok és hogy másfelől a bizottság tagjai — kik önként vállalkoztak a tabelláknak lassanként való kivonatolására, illetve összegezésére — nem elegendők a nagy munka végrehajtására. Néhány egyházmegye meg éppen semmi adatot nem küldött be. «Így tehát a kitűzött célt lehetetlen elérni».¹ A népszámlálási művelet, melyhez az Akadémia annyi reményt fűzött, melytől a nemzetiségi viszonyok tüzetes megállapítását remélte, meghíusult s éppen fő célja tekintetében mondott csütörtököt. *Konek*, *Weninger*, *Tormay*, *Galgóczy* és *Szathmáry* egyes egyházmegyék anyagának sommás feldolgozását a Statisztikai Közleményekben közreadták ugyan, de az anyag tüzetes feldolgozása, mely hiányossága és minden hibája mellett is rendkívül sok detailstatisztikai adatot tartalmazott, elmaradt s még az 1857. évi népszámlálás eredményeivel való egybevetés sem vált lehetségessé.

Bár a kísérlet nem hozta meg a kívánt sikert, az mégsem maradt eredménytelen. Azt mindenesetre elérte az Akadémia, hogy a statisztika becse és fontossága iránti érzék tágabb körökben és az egész országban is tért foglalt és sok nagybecsű anyag gyűlt be, mely e kísérlet nélkül soha napvilágot nem látott volna.²

A Statisztikai bizottságot ez a kudarc nem kedvtelení-

¹ Statisztikai Közlemények, II. kötet. 278. lap.

² *Keleti Károly*: A hivatalos statisztika Magyarországnban. (Stat. és Nemzetgazd. Közlemények, új folyam, VI. kötet, 165. lap.)

tette el, ellenkezőleg, okult a tapasztalatokból és az azokból levont tanulságokat céljai elérésére kívánta felhasználni.

Toldy Ferenc 1861. évi titkári jelentésében ezidőbeli közigazgatási viszonyaink ingatagságának tulajdonította, hogy a bizottmány a közigazgatási orgánumok részéről nem támogatott eléggé. De a bizottság mindjobban meggyőződött róla, hogy a bajok oka egészen másutt van, nevezetesen, hogy a statisztikai adatgyűjtésnek társadalmi úton való végrehajtása, kormányhatósági segédkezés nélkül, szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik s hogy ez uton kielégítő eredményt sohasem fog elérni. Ez okból a bizottság fáradhatatlan jegyzője, *Hunfalvy János*, ki a bizottság ügyét a legnagyobb szeretettel karolta fel és akinek a hazai statisztika érdekében kifejtett sokoldalú intenzív munkásságát statisztikai irodalmunk mindeddig — sajnos — nem méltányolta kellőleg, a bizottságnak 1863 február 5-én hozott határozata alapján beadvánnyal fordult az Akadémiához, amelyben kifejtette, hogy «a statisztikai bizottság mindinkább meggyőződött arról, hogy feladatát egy kormányi tekintéllyel intézhető statisztikai hivatal támogatása nélkül nem oldhatja meg. De különben is szükségesnek látja, hogy nálunk is, mint más európai államokban, a statisztikai adatok rendszeresen és hazánk összes társadalmi és állami viszonyaira kiterjedőleg hivatalosan összegyűjtessenek, egybeállíttassanak és közzététessenek. Ezt csak *országos statisztikai hivatal végezheti*». Ezért forduljon az Akadémia a nagymélt. m. k. Helytartó Tanácshoz és kérje meg felterjesztésben, hogy kebelében egy *külön statisztikai osztályt* állítson fel.¹ Az Akadémia a bizottság javaslatát elfogadta s a felterjesztés megszövegezésére *Kautz Gyulát*, *Konek Sándort* és *Hunfalvy Jánost* küldte ki. A felterjesztés, mely *Hunfalvy* fogalmazásában megvan az Akadémia iratai között, a Helytartó Tanácshoz október 29-én 343. sz. a. el is ment. Időközben (az október 12-iki ülésen) *Weninger Vince* a berlini statisztikai kongresszusról számolván be, sajnálatosnak, sőt szégyenletesnek mondotta, hogy az ott képviselt összes államok közül egyedül Magyarországnak nincs statiszt-

¹ Statisztikai Közlemények, V. kötet, 307. lap.

tikai hivatala. A bizottság e jelentésből újból «meggyőződött róla, hogy hazánk a statisztika dolgában még nagyon hátra van, sőt minden európai állam által megelőztetett» és hogy e hátramaradásnak oka leginkább a statisztikai hivatal hiánya, miért is a bizottság a Helytartó Tanácshoz beadott előterjesztését megújította és sürgősen kérte az országos statisztikai hivatal felállítását, egyben biztosítva a Helytartó Tanácsot, hogy mindenkor kötelességének fogja ismerni az osztály részéről nyújtott anyagot tudományosan feldolgozni és a felállítandó statisztikai osztály iránt közreműködését és vizontszolgálatát már előre is készségesen felajánlja.¹

A Helytartó Tanács kedvezően fogadta az Akadémia felterjesztését s november 24-én kelt 89,033 sz. leiratában közölte, miszerint a királyi Helytartó úr az *országos statisztikai hivatal* felállítását november 16-án helybenhagyta és az előleges tanácskozások és intézkedések megtételére külön bizottságot jelölt ki, melybe a Helytartó Tanács részéről *Dr. Palló Sándor* tanácsos elnöklete alatt *Jakab István*, *Hollán Adolf* főorvos, *Suhajda János* és *Csernyus Andor* kebelbeli tanácsosokat, a Magyar Tudományos Akadémia részéről *Kautz Gyulát*, *Fényes Eleket* és *Weninger Vincét*, a budapesti egyetem részéről pedig *Konek Sándor* tanárt nevezte ki.

*Hunfalvy János*nak a statisztikai bizottság 1864—65. évi munkásságáról készített jelentéséből² tudjuk, hogy a Helytartó Tanács által a statisztikai hivatal ügyében kiküldött bizottság tanácskozásaiban a hivatal *szervezési javaslata* el is készült, «mindazonáltal — mint mondja — foganat nélkül maradt és az annyira óhajtott országos statisztikai hivatal mai napiglan sincs felállítva. A Helytartó Tanácsnak ugyan némi statisztikai adatok beküldetnek az egyes hatóságok részéről, de azok többnyire nagyon hiányosak és egyoldalúak, minthogy nincs oly kormányközeg, mely az adatgyűjtést rendszeresen megindítaná, vezetné és ellenőrizné». Nem sikerült az Akadémia irattárában nyomára akadnom azon okoknak, melyek a Helytartó Tanács által is szükségesnek mon-

¹ Lásd a felterjesztést az Akadémia irattárában.

² Eredeti kézírata az Akadémia irattárában.

dott hivatalnak felállítását ezidőben megghiúsították. Tény az, hogy még 1865-ben *Arany János* titoknak sajnálattal jelentette, hogy az országos statisztikai hivatal létesítése, dacára a bizottság és az Akadémia ez ügyben tett lépéseinek és fáradozásainak, «még mindig jámbor óhajtság.»¹ *Hunfalvy* pedig fentemlített jelentésében bizonyos rezignációval jegyzi meg: «Az Akadémia statisztikai bizottsága ezért munkálkodásában nem követhet bizonyos rendszert, hanem a körülményekhez kénytelen alkalmazkodni és csak azon adatokat dolgozhatja fel, melyek történetesen rendelkezése alá bocsáttatnak.» A statisztikai hivatal ügye pedig pihent mindaddig, míg a politikai helyzetben nem állott be az a változás, mely Magyarország modern fejlődését megindította.

A magyar alkotmány visszaállítása után az új kormány egyik első teendője volt az állami statisztikai hivatal felállítása. Az Akadémia fáradozása tehát végre sikert ért el: *Gorove István* földművelési-, ipar- és kereskedelmi miniszter néhány héttel kineveztetése után a statisztikai hivatal eszméjének megvalósításához akarván fogni, a magyar földhitelintézet akkori tanácsjegyzőjét, *Keleti Károlyt* szólította fel egy magyar statisztikai hivatal tervezetére vonatkozó emlékirat készítésére. Az emlékirat² a statisztika akkori fejlettségi fokának megfelelő önálló hivatal szervezését javasolta, az állam pénzügyi helyzete azonban csakis a minisztérium kebelében szervezendő *statisztikai szakosztály* felállítását tette lehetővé, melynek feladatává vált az ország összes közviszonyaira vonatkozó adatok gyűjtése, rendszeresítése és a begyűlt adatoknak megfelelő kiadványokban való közzététele.

Az állami statisztikai szerv létesítésével fordulópont állott be a hazai statisztika történetében. Vele megindult a magyar hivatalos statisztikának azóta világszerte elismerésre szert tett fejlődése, de vele egyúttal be is zárult az Akadémia statisztikai

¹ A Magy. Tud. Akadémia 1865 december 11-én tartott ünnepi közülésének hivatalos tárgyalásai. Pest, 1866. (Évkönyv, XI. köt. V. darabja), a 16—17. lapon.

² *Keleti Károly*: Emlékirat a magyarországi statisztikai hivatal szervezése ügyében. (Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. VI. kötet, 1869. 173—177. lap.)

tikai munkásságának legtermékenyebb és legeredményesebb időszaka. Ez az időszak, mely egy évtizednél alig hosszabb időt ölel fel, az Akadémia céltudatos, rendszeres statisztikai munkásságának ideje, az az idő, amidőn az Akadémia, statisztikai bizottmánya útján, a hivatalos statisztika hiányát kívánta pótolni, amit széleskörű, rendszeres és tervszerű munkával ért el, összegyűjtve hazánk ezen oly emlékezetes átmeneti idejebeli állapotainak felderítésére oly értékes, sokoldalú és amennyire lehetett, intenzív statisztikai anyagot, melyet hazánk közgazdaságának vagy kultúrtörténetének megírója hálával fogadhat. Az Akadémia ebbeli munkásságának érdemei két szempontból igénylik legteljesebb elismerésünket: először bebizonyosodott, hogy az ország megismeréséhez és a statisztika tanulmányaihoz szükséges anyag begyűjtését és feldolgozását állami szerv és hatósági támogatás híján egy tudományos intézet is eszközölheti — ha nem is oly tökélyvel — társadalmi úton, ezzel pótolva azt a ténykedést, melyet az állam elmulasztott. Másik eléggé meg nem becsülhető sikere az Akadémia törekvéseinek, hogy céltudatos munkájával s Statisztikai Közleményeinek mintegy 300 ívre rúgó sorozatával a legkedvezőtlenebb időben annyira tökéletesítette a talajt statisztikai munkálatok számára, hogy amint a politikai viszonyok jobbrafordulásával az új magyar alkotmányos kormány abba a helyzetbe jutott, hogy az országos statisztika ügyét is felkarolja, az állami hivatalt, részben az Akadémia statisztikusainak köréből kikerült szakerőkkel, azonnal meg is szervezhette oly alakban és oly munkakörrel, mely annak fennállását, rendszeres működését és tudományos színvonalát eleve biztosította.

III.

Az országos statisztikai hivatal felállítása fordulópontot jelent hazai statisztikánk történetében, de egyúttal az Akadémia statisztikai működését is más irányba terelte. A Statisztikai bizottság eddigi munkásságának egyik fő alkotóelemét, a statisztikai anyag előteremtését, átvette tőle az új országos hivatal, mely az állam támogatásával tökéletesebben és ered-

ményesebben teljesíthette ebbeli feladatát, mint az Akadémia bizottsága; ennek számára tehát maradt a statisztikai anyag tudományos feldolgozása s a szakma elméleti kérdéseinek tárgyalása. *Hunfalvy János*, a bizottságnak 9 éven át fáradhatatlan előadója és a Közlemények szerkesztője, már az országos statisztikai hivatal felállításának az Akadémia 1867. október 14-iki ülésében történt bejelentésekor annak a reményének adott kifejezést, hogy az átalakulás folytán ezentúl «a bizottságnak több és változatosabb anyag fog kínálkozni tudományos feldolgozásra», hozzátéve, hogy ha a bizottság az Akadémia és a közönség méltányos várakozását eddig teljes mértékben nem volt képes kielégíteni, most termékenyebb munkálkodás reményével nézhet a jövő elé.¹ A bizottság maga is tudatára ébredt annak, hogy amióta a felelős magyar kormány a hivatalos statisztika ügyét felkarolta és e téren már eredményeket is ért el, a bizottság egyik legfőbb létoka megszűnt; kifejezést adott abbéli nézetének, hogy a statisztika művelése inkább egyes szakemberek búvárlásának, mint területi működésnek képezvén feladatát, ezután is helyet fog ugyan találni az Akadémia általános működésében, szükségesebb azonban, hogy a bizottság oly nemzetgazdasági folyóiratot indítson meg, mely a külföldnek e téren tapasztalható működését, az országgyűlés és kormány közgazdasági tevékenységét és az általános közgazdasági kérdések tisztázását tűzze ki feladatául. Ennek a felfogásnak *Csengery Antal* akad. másodelnök már az Akadémia 1872. évi költségvetésének tárgyalásakor adott határozott kifejezést.² A bizottság ehhez képest a *Közgazdasági és statisztikai bizottság* nevét kívánta felvenni és a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények megszüntetésével egy közgazdasági folyóirat megindítását határozta el.³ Az Akadémia 1872 április 29-iki összesülése a bizottságnak ehhez a javaslatához hozzájárult és a bizott-

¹ A Magy. Tud. Akadémia Értesítője, I. évfolyam, 1867. 219. oldal.

² A Magy. Tud. Akadémia Értesítője, VI. évfolyam, 1872. 40. oldal.

³ Lásd Arany János titkári jelentését az 1871/2 évről. (A Magy. Tud. Akadémia 1872 május 26-án tartott ünnepélyes közgyűlésének tárgyai, az Évkönyv XIII. kötetének 10-ik darabjában, a 11—12. oldalon.)

ságot felhívta, hogy a további lépéseket ennek értelmében tegye meg.¹

A Statisztikai bizottság irányváltása csakhamar érezhetővé vált a statisztikának a bizottság munkálkodásában észlelhető fokozatos háttérbe szorulásán. 1874-ben a bizottság egyenesen átalakult *Nemzetgazdasági bizottsággá*, amit *Lónyay Menyhért* elnök ekként indokolt: «Nem kételkedem abban, hogy ha a nemzet törvényhozói és kormányfériai azon nagy igazságok alapos ismeretével bírnak, melyeket a nemzetgazdaság tana felállított, melyek szerint minden létesítendő intézmény halála előre megítélhető, az elmúlt hét év alatt sok másképp intéztetett volna, de a kibontakozás a mostani szűkös helyzetre és csak ez igazságok célszerű, viszonyainkhoz mért alkalmazása által lehetséges, s ezért fektetek én oly nagy súlyt ez ismeretek terjesztésére. A Magyar Tud. Akadémia is e meggyőződése által vezéreltetett, midőn legközelebb elhatározta a nemzetgazdaság terén nagyobb tevékenységet kifejteni s e fontos tudománynak magyar nyelven is terjesztését egyik feladatává tette. Ezért változott át az előbb statisztikai bizottság neve alatt ismert bizottság *nemzetgazdaságivá*».²

1878-ban, amidőn az Akadémia a bizottságok és osztályok egymáshoz való viszonyát újból szabályozta, a bizottság ugyan ismét felvette a *Nemzetgazdasági és statisztikai bizottság* nevét, de a közhasználatban (és az Akadémia kiadványaiban is) igen gyakran csak Nemzetgazdasági bizottságként szerepelt s 1899 óta — minden hivatalos indokolás nélkül — végleg elhagyta címéből a *statisztikai* jelzőt. Működése azóta tényleg túlnyomóan nemzetgazdasági irányú, kiadványai között *Malthus* munkájának fordításán (Tanulmány a népesedés törvényéről, ford. György Endre, 1902.) kívül csak *egy* jelentékeny statisztikai gyűjteményt találunk: a *Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyv*-et, melynek eszméjét 1882-ben

¹ Lásd: A Magy. Tud. Akadémia Értesítője, VI. évfolyam, 1872. 135. oldal.

² *Földes Béla*: A Nemzetgazdasági Bizottság jubileuma. (Akadémiai Értesítő, XXII. kötet, 1910. 7—8. old. és Közgazdasági Értekezések, új sorozat, II. kötet, 35—36. oldal.)

Lónyay Menyhért gróf vetette fel. Kifejtván, hogy a fejlettebb közélet igényeinek kielégítésére szükség volna oly évkönyvre, amilyen a francia Block-féle *Annuaire* vagy az angol *Statesmans Yearbook*, egy ily évkönyv kiadására hívta fel a bizottságot, mely az Évkönyv szerkesztését *Földes Bélára* bízta. Az Évkönyv arra volt hivatva, «hogy a közélet minden ágatában kalauzul szolgáljon, amennyiben annak nyilvánulásait figyelemmel kísérvén, a mezőgazdának és bányásznak, a kereskedőnek és iparosnak, a hivatalnoknak, a bírónak, a törvényhozónak, a tanüggyel foglalkozónak, az orvosnak és ügyvédnek, a hírlapírónak, a katonának kellő tájékozást törekszik nyújtani.»¹ Az Évkönyvnek három kötete jelent meg *Földes* szerkesztésében 1883-tól 1886-ig, fokozatosan növekvő terjedelemben és gazdagbodó tartalommal. Az Évkönyv további megjelentetése azonban részint pénzügyi tekintetek, részint a szerkesztés körül felmerült nehézségek miatt meghiúsult volna, hogyha *Keleti Károly*, az orsz. m. k. statisztikai hivatal igazgatója azzal az ajánlattal nem lép a bizottság elé, hogy az Évkönyvnek úgy szerkesztését, mint kiadását kész magára vállalni, maga (ill. hivatala) viselvén a nyomtatási költségeket, míg a szerkesztői tiszteletdíjat továbbra is a bizottság fedezné. Az Évkönyv további megjelentetése ezzel biztosítva volt, az új folyamból 1896-ig 6 kötet (9 évfolyam, részben összevonva) jelent meg, melyeket a statisztikai és nemzetgazdasági bizottság támogatásával *Jekelfalussy József* és *Vargha Gyula* szerkesztettek. Az új Évkönyv célszerű beosztásával s a közélet minden jelenségre kiterjedő rendkívül gazdag tartalmával, valamint bő nemzetközi összehasonlításaival nemcsak a közönség tetszését vívta ki, mely benne egyik leghasznosabb gyakorlati segédkönyvét találta meg, de tudományos becénél fogva a szakkörök legteljesebb méltánylását s 1894-ben az Első magyar általános biztosító társaság jutalmát is elnyerte. Sikerének titka szerkesztőinek kitűnő érzékében fejtett, akik helyesen ismerték fel közönségünk statisztikai szükségleteit s ezek kielégítésének módját is megtalálták. Pedig — mint az utolsó évfolyam előszavá-

¹ *Földes Béla* előszava az Évkönyv I. évfolyamában (1883).

ban¹ — mondják: Az út, melyen elindultak, meglehetősen töretlen volt. A külföldi statisztikai évkönyvek, bármily jelesek is magukban véve, nem szolgálhattak mintaképül, mert nem feleltek meg hazai viszonyainknak. Nálunk a nagyközönseget szoktatni kellett a statisztikához, s a tabellákba foglalt adattömegeken kívül, kísérni kellett magyarázó, felvilágosító, tájékoztató szöveggel a számok csoportjait. Az egyes külállamok viszonyainak külön tárgyalása sem látszott célszerűnek. Minket a külföldi adatok nem magukért érdekelnek, hanem azért, hogy hazai állapotainkkal összemérve, hasznos tanulságot, okulást rejtenek magukban. Az Évkönyv beosztásánál ezért azt a módszert választották, hogy a népességi, gazdasági, állami és kulturális élet szerves tagozatát követve, mindenütt Magyarország állapotainak ismertetését helyezték előtérbe s a körül csoportosították a nemzetközi adatokat. Így akarták a hazai közönség ismereteit gyarapítani, látkörét tágítani s ítéletét élesíteni. Az Évkönyv hatása erős és mély volt; a statisztikai érzék terjedése és térfoglalása hazánkban szinte meglepő volt, a közönség, mely azelőtt alig érdeklődött ily munkák iránt, az Évkönyvet tömegesen vásárolta, s a statisztikai és nemzetgazdasági bizottság meglepéssel állapíthatta meg, hogy «alig van munka, mely a statisztika népszerűsítésére és a statisztikai érzék felkeltésére oly hatályosan munkált volna, mint ez a mű, mely lassanként nélkülözhetetlen kézikönyvvé vált a közéletben szereplő és gazdasági kérdésekkel foglalkozó férfiaknak.»² E hasznos műnek további fenntartását és továbbfejlesztését célozta *Dániel Ernő* kereskedelmi miniszter, amidőn 1896-ban az országos m. k. statisztikai hivatal kebelében tervezett nemzetközi osztályra kívánta bízni az Évkönyv további kiadását, «levévén ezzel a bizottság válláról azt a terhet, melyet eddig viselt.» A Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv ezzel befejezte pályafutását, de a helyét pótolni hivatott nemzetközi évkönyv máig pium desiderium maradt, érezhető ürt hagyva maga után statisztikai irodalmunkban.

¹ Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv, új folyam, VIII—IX. évfolyam (1894—95.).

² Akadémiai Értesítő, VII. kötet, 1896. 244. oldal.

A Nemzetgazdasági bizottságnak egy másik sikeres ténykedése volt annak a szükségletnek kielégítése, mely egy újabb statisztikai kézikönyv tekintetében fennállott. A bizottság *Ráth Zoltánt* bízta meg e munka megírásával, mely *Magyarország statisztikája* cím alatt 1896-ban meg is jelent s osztatlan elismerésben részesült. Már korábban (1890-ben) anyagi segítséggel tette a bizottság lehetővé *Földes Béla: A bűnügy statisztikája* című könyvének megjelenését.

A Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények megszüntetése után a statisztikai bizottság egy *közgazdasági folyóirat* kiadását kívánta megindítani. Ez a folyóirat azonban, egy sikertelen kísérlet után,¹ csak 1877-ben indult meg *Nemzetgazdasági Szemle* címen, mely többszöri címváltozás után 1898 óta *Közgazdasági szemle* címe alatt jelenik meg. Bár nem zárkózik el a statisztikába vágó tanulmányok közlése elől, mégis túlnyomóan közgazdasági irányú tartalmánál fogva s mint egy más tudományos társulat folyóirata, mely nem közvetlenül az Akadémia orgánuma, szemlének keretén kívül esik.

Kiseb értekezéseit a bizottság *Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből* címen külön sorozatban az 1882—1885. években két kötetben (összesen 16 tanulmány) adta ki, ezek közül statisztikai tárgyúak: *Koncz Sándor: Bányászatunk jelen állapota* (I. k. 2. sz.); *Jekelfalussy József: Népünk hivatása és foglalkozása az 1880. népszámlálás szerint* (I. 3.), *Hazánk bűnügyi statisztikája 1877—1880* (I. 5.) és *A községi pénzügy főbb eredményei az 1881. költségvetések alapján* (I. 10.); *Láng Lajos: Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870—1880-ig* (II. 4.) és *Földes Béla nagy tanulmánya: Városaink és a városi népesség életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján* (II. 3.). E gyűjtemény azonban, melyet *Földes Béla* szerkesztett, 1885-ben megszűnt s a statisztika körébe vágó tanulmányok ezután az *Értekezések a társadalmi tudományok köréből* című gyűjteménysorozatban jelentek meg.

Itt említjük meg, hogy a bizottság 1889-ben a *Budapesti Szemlét* 1200 forinttal segítette azzal a kötelezettséggel, hogy

¹ Nemzetgazdasági Szemle. Havi folyóirat a nemzetgazdaságtan, pénzügy, statisztika köréből. *Halász Imre* szerkesztésében csak egy kötetje jelent meg 1874-ben.

a Szemle ennek fejében évente 20 ívet tartozik szentelni közgazdasági és statisztikai tárgyú értekezések és könyvismertetések közlésére, ezen kötelezettség alól azonban 1891-ben felmentette, mert a kikötés nem bizonyult betarthatónak. Ennél sokkal fontosabb volt a *Gazdaságtörténelmi Szemle* megindítása, mely folyóiratot az Akadémia és a földművelésügyi minisztérium támogatásával az Orsz. magy. gazdasági egyesület adott ki az 1893—1905. években és amelyben a statisztika körébe vágó (főleg történetstatisztikai) tanulmányok is kerültek közlésre.¹

A Nemzetgazdasági bizottság 1876. évi február 6-án tartott ülésében *gr. Lónyay Menyhért* javaslatára elhatározta, hogy időnként (az eredeti javaslat szerint havonként egyszer) nyilvános értekezletet tartand a felmerülő fontosabb közgazdasági kérdések megbeszélése céljából. E felolvasások és értekezletek 1877-ben meg is indultak s 1886-ig (évente 3—4-szer) meg is tartattak. E felolvasások keretében *Keleti, Konek, Kőrösi* és *Kautz* érdekes témákat fejtegettek úgy a népesedési, mint a gazdasági statisztika köréből, *Keleti Károly* itt fejtette ki (1879 május 19-én) az 1880-ra tervezett népszámlálás, különösen a nemzetiségek tervbe vett első megszámlálásának kérdését, ugyanő 1882. április 27-én Magyarország áruforgalmának statisztikájáról, 1883 január 29-én tengerészetünkről és Fiume jövőjéről értekezett. *Kőrösy József* 1882 május 17-én Budapest nemzetiségi állapotáról és magyarosodásáról terjesztett elő a történelmi multra is kiterjeszkedő értékes tanulmányt; *Kautz Gyula* u. a. évi október 31-én az európai államok pénzügyi statisztikáját mutatta be összehasonlító átnézetben.² Ezen előadásokból lassanként új munkaprogramm gondolata alakult ki, mely bizonyos megosztást céltott a II. osztály és a bizottság munkálatai között. A bizottság 1886 december 14-iki ülésén azon felfogásának adott kifejezést,

¹ Többek között *Thüring Guszlávtól*: Városaink lakosságának kereseti viszonyai a XVIII. század második felében. (*Gazdaságtörténelmi Szemle*, VIII. évfolyam, 1901. 129—162. oldal.)

² Az összes előadásokat lásd *Földes Béla* közleményében: A Magyar Tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának jubileuma. (*Közgazdasági Értekezések*, új sorozat II. kötet, a 44—46. oldalon.)

hogy az Osztály elé csak oly előadásokat kellene hozni, melyek tartalmilag sokkal inkább elvont és theoretikai jellegűek, míg a nemzetgazdasági politikának és statisztikának gyakorlati érdekű kérdéseit célszerűbb volna a bizottság számára fenntartani, ahol a vitás kérdések tisztázását célzó üdvös eszmecsere is indulhatna meg felettük. Kívánatosnak tartotta továbbá, hogy ezen előadások kiválasztása oly rendszer szerint történjék, mely lehetővé tegye, hogy a nemzetgazdasági és statisztikai szakmák különféle kérdései lehetőleg határozott egymásutánban kerüljenek tárgyalásra, valamint, hogy hazánk különböző vidékeinek anyagi és kereseti állapota a helyszínén lakó szakférfiak közreműködésével a szak- és a nagyközönségnek tudomására hozassék.¹ A bizottságnak 1887. június 17-én tartott ülésében *Kőrösy József*, a bizottság akkori előadója részletesebb programot fejtett ki hazánk egyes részei közigazdasági és közművelődési viszonyainak tüzetes tanulmányozása iránt. «Nem valószínű, de nem is szükséges, — mondá — hogy az ország minden egyes megyéjére terjeszkedjünk ki; hazánk jelen gazdasági állapotáról az esetben is teljes tájékoztató képet nyerünk, ha a megyéknek csak felét vagy akár harmadrészét sikerülne felkarolni.» *Kőrösy* nagy ügyszeretettel karolta fel az ügyet és csakhamar a budapesti és vidéki szakférfiak hosszú listáját sikerült összeállítania, akik készséggel vállalkoztak arra, hogy saját vidékük népesedési, közigazdasági és közművelődési viszonyait a XIX-ik század végén, helyismeretük és tudományos búvárlataik alapján önálló monographiában feldolgozzák. Sok becses helyi monographia készült el ilyformán, amelyek először a Nemzetgazdasági Szemlében, majd összegyűjtve *Megyei monografiák* címén két külön kötetben közzébocsáttattak *Kőrösy József* szerkesztésében 1891, illetve 1895. évben. A két kötet összesen 10 törvényhatóság monografiáját öleli fel; ² a Nemzetgazdasági Szemle

¹ A Magy. Tud. Akadémia Értesítője, XX. évfolyam, 1886. a 252. oldalon.

² Úgymint, az I. kötetben: Zólyom vármegye *Grünwald Bélától*, Liptó vm. *Szmrecsányi Arisztidától*, Pozsony városa *Pisztóry Mórától*, Szepes vármegye *Sváby Frigyesztől*, Árva vármegye *új. Kubinyi Miklóstól*; a II. kötetben: Somogy vármegye *gr. Széchenyi Imrétől*.

utóbb még 9 ily tanulmányt közölt (az utolsót 1906-ban), a gyűjtemény harmadik kötete azonban már nem jelent meg s így a nagy gyűjtemény befejezetlen maradt.

Az Akadémia statisztikai működése nem merült ki a nemzetgazdasági bizottságban : maga az Akadémia mint ilyen ezentúl is támogatta és művelte e szakmát ; könyvkiadó vállalatában fordításban kiadta 1881-ben *Mayr Györgynek A társadalmi élet törvényszerűsége* című munkáját, korának világszerte méltányolt kitűnő irodalmi termékét, melyet *Kőrösy József* alkalmazott a magyar viszonyokhoz ; ezenkívül úgy a II. osztályban tartott előadásokkal, mint statisztikai irodalmunk kiválóbb munkáinak jutalmazásával és pályadíjak kitűzésével is fejlesztette statisztikai irodalmunkat. Súlyt helyezett arra, hogy e tudomány kiválóbb képviselőinek tagokul való megválasztásával a halálokozta veszteségeket kipótolja ¹ s

től, Békés és Csongrád vármegyék *Gaal Jenőtől*, Zemplén vármegye *Ballagi Gézától* és Sopron vármegye *Berényi Páltól*. — Utóbb jelentek meg a Nemzetgazdasági Szemlében : *Thuróczy Károlytól* : Nyitra vármegye (XIX. évf. 1895.), *Nyegre Lászlótól* : Máramaros vármegye (XXIV. évf. 1900.), *Ruffy Páltól* : Bars vármegye (XXV. évf. 1901.), *T. Nagy Imrétől* : Csík vármegye (XXVI. évf. 1902. II. k.), *Téglás Gábor-tól* : Hunyad vármegye (XXVII. évf. 1903. II. k.), *Jeszzenszky Ignáctól* : Torontál vármegye (XXVIII. évf. 1904. I. k.), *Barabás, Endrétől* : Udvarhely vármegye (XXVIII. évf. 1904. II. k.) és Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely városa (XXX. évf. 1906. II. k.).

¹ A veszteségek, melyeket az Akadémia statisztikus tagjainak elhalálózása által szenvedett, a következők voltak :

1874. február 17-én meghalt *Quetelet Adolf* kültag (Keleti K. emlékbeszéde, Értekezések a társad. tud. köréből, III. k. 2. sz.).

1876. július 23-án meghalt *Fényes Elek*, volt r. t. (Keleti K. emlékbeszéde, Értek. a társad. tud. köréből, V. köt. 2. sz.).

1879. május 29-én meghalt *Weninger Vince* l. t. (Konek S. emlékbeszéde, Értek. a math. tud. köréből, VII. k. 10. sz.).

1882. aug. 1-én meghalt *Konek Sándor* r. t. (Kautz Gy. emlékbeszéde, Emlékbeszédek, III. k. 9. sz.).

1888. dec. 6-án meghalt *Hunfalvy János* r. t. (Keleti K. emlékbeszéde, Emlékbeszédek, VI. k. 4. sz.).

1892. máj. 30-án meghalt *Keleti Károly* r. t. (Jekelfalussy J. emlékbeszéde, Emlékbeszédek, VII. k. 10. sz.).

1893. febr. 28-án meghalt *Barsi József* l. t. (Vargha Gy. emlékbeszéde, Értesítő, 1897. évf. 105. 1.).

új tehetségeket vonjon be munkásságának körébe. Így erősítette meg a levelezőtagok sorát 1883-ban *Láng Lajos*, 1888-ban *Jekelfalussy József*, 1892-ben *Vargha Gyula* s egy évvel reá *Földes Béla* megválasztásával; hosszabb szünet után 1902-ben *Thirring Gusztáv*, 1905-ben *Vizaknai Antal*, 1914-ben *Buday László*, egy évvel reá *Fellner Frigyes* és 1920-ban *Kovács Alajos* lettek a II. osztály levelezőtagjai. A rendes tagok sorában halál által keletkezett hézagokat az összesülés 1893-ban *Jekelfalussy József*, 1901-ben *Földes Béla*, 1903-ban *Kőrösy József*, 1907-ben *Vargha Gyula* és 1926-ban *Thirring Gusztáv* levelezőtagoknak rendes tagokká való megválasztásával töltötte be. A legkiválóbb külföldi statisztikusok közül 1877-ben *Levasseur Emilt*, 1887-ben *Bodio Lajost*, 1895-ben *Knies Károlyt* és 1916-ban *Mayr Györgyöt* fűzte az Akadémia kültagokként a maga díszes koszorújába.

Az Akadémia II. osztályában tevékeny munkásság folyt, a statisztika elméleti kérdései gyakran foglalkoztatták a tagokat. A kérdések tárgyalása körül *Keleti Károly* tűnt ki mély-

1896. dec. 8-án meghalt *Engel Ernő* kültag. (Földes B. emlékbeszéde, Emlékbeszédek, XVII. k. 12. sz.).

1898. aug. 3-án meghalt *Knies Károly* kültag.

1901. febr. 12-én meghalt *Jekelfalussy József* r. t. (Vargha Gy. emlékbeszéde, Emlékbeszédek, XI. k. 8. sz.).

1902. aug. 6-án meghalt *Ráth Zoltán* l. t. (Vargha Gy. emlékbeszéde, Emlékbeszédek, XII. k. 11. sz.).

1906. jún. 23-án meghalt *Kőrösy József* r. t. (Munkásságát méltatja Saile Tivadar pályamunkája.)

1907. szept. 25-én meghalt *Köváry László* l. t. (Márki S. emlékbeszéde, Emlékbeszédek, XIV. k. 12. sz.).

1909. márc. 27-én meghalt *Kautz Gyula* ig. és r. t. (Földes Béla emlékbeszéde, Emlékbeszédek, XV. k. 5. sz.).

1911. júl. 10-én meghalt *Levasseur Emil* kültag.

1911. nov. 29-én meghalt *Vizaknai Antal* l. t. (Buday L. nekrológja, Közgazd.-Szemle 1912. jan.)

1916. okt. 23-án meghalt *Galgóczy Károly* l. t.

1918. márc. 28-án meghalt *Láng Lajos* báró r. t.

1920. nov. 2-án meghalt *Bodio Lajos* kültag. (Földes Béla emlékbeszéde, Emlékbeszédek, XIX. k. 3. sz.)

1925. márc. 7-én meghalt *Buday László* l. t.

1925. szept. 6-án meghalt *Mayr György* kültag.

járatú fejtegetéseivel. 1869 május 24-én a filozófiai és történet-tudományi osztályban *A statisztikai tények alkalmazásáról*¹ értekezett. Ostorozta a statisztikával űzött visszaéléseket; ezeknek veszélyét abban látta, hogy újabban divattá vált a statisztika számaiból és részbeli egyformaságukból nem a társadalmi viszonyokra, az életre és különböző körülményeire, hanem magára az emberre következtetni. Kimutatva az egyénre való következtetés hibás voltát, állította, hogy a statisztikai tudománynak e nélkül is még mindig elég tere marad, sőt a legjobb szolgálatokat épp akkor fogja tehetni, ha birodalmát okszerűen körülhatároljuk, ha minden mérhetőt, számolható és anyagilag vizsgálható veszünk éles bonckése alá, de hagyjuk számításain kívül az egyén szellemi és érzelmi világát, vagy alkossunk egyéni statisztikát, de akkor vonjuk le a középszámot és az átlagot magából az egyénből, a népesség közép- és átlagszámait pedig csak társadalmi viszonyaink megismertetésére alkalmazzuk. A statisztika tehát kutatja magában az emberben a hibákat és felderíti cselekvényeiben, de csak sommásan, csak átlagszámokban, amelyek az illető társadalom középemberét híven előállítják, de távol maradnak az egyén jellemzésétől, mi a nagy számoknak sohasem fog sikerülni.

Egy évvel reá, 1870 március 14-én *Keleti Károly: Adalékok a statisztika tudományos állásáról* cím alatt² fejtegette szakmájának ezen sokat vitatott kérdését. A kérdés történeti fejlődésének előadása után elfogadván a statisztikai kutatásnak eddigi alapjául tekintett állam fogalmának elejtését s annak a «társadalom» általi helyettesítését, bonckés alá vette e felfogás szószólójának, Mayr Györgynek nézetét, amely a statisztikai tudományból a természeti tények számbavételét ki akarja küszöbölni: «Vajjon helyesen-e? kérdi *Keleti*. Mert, ha valóban a társadalmi élet összes jelenségein kívül azon törvényeket vagy legalább rendszerességet akarja a statisztika kutatni, melyek a társadalom physiologiájában netalán ural-

¹ A Magy. Tud. Akadémia Értesítője, III. évfolyam, 1869. 190—111. oldal.

² U. az, IV. évfolyam, 1870. 69—71. oldal.

kodnak, ismerve a szoros összefüggést, mely a társadalmi cselekvőség s a természeti erők nyilatkozmányai között létezik, meg lehetünk győződve, hogy ez utóbbiak ismerete nélkülözhetetlen. Ha pedig nélkülözhetetlen a természeti erők ismerete, vajjon a természettudományok valamelyikénél fogunk-e mindannyiszor kopogtatni, hogy birtokukba jussunk? és ugyan ki mondja meg, a természettudományok egyre terjedő birodalmában, mely ága fogja ezeket szolgáltatni? vagy pedig a tudomány különleges céljainál fogva lehetünk-e biztosítva csak aziránt is, hogy a tömeges észleletek azon irányban, melyre a statisztikának szüksége van, megtétetnek-e mindannyiszor, amikor Mayr maga is azt állítja, hogy a természettudományok feladataiknak nagy részét minőségi vagy mennyiségi észleletek alapján oldhatják meg, mely egyes észlelet alatt a tény-egyén észlelését érti.» *Keleti* tehát szembeszáll Mayr definitiójával s a statisztikának lényegét a régebbi iskola tágabb értelmezése szerint látszik felfogni.

Elméleti jelentőségű *Keleti Károly* székfoglalója: *A statisztika hivatalos és tudományos művelése* (1868-ból), valamint *Konek Sándor* értekezése: *A statisztika és nemzetgazdasági tudomány közötti viszony a mai korban* (1875. jún. 7.) és *Kőrösy József*: *A statisztika logikájának vázlatja* (1898. jan. 10.), valamint székfoglalója: *A nemzetközi statisztika és a kongresszusok* (1880), végül *Buday László* élelméjű tanulmánya: *A statisztika munkaköréről* (1924 febr. 2.).

A demographia körébe vágó értekezések közül említendő *Kőrösy József* tanulmánya: *Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról*,¹ melyben foglalkozik az előző munkálatokkal *Süssmilchtől* kezdve, bírálja a halandósági táblák hibáit, hibáztatva, hogy e módszerek a halottak és szülöttek számának egymáshoz való arányából akarják kipuhatolni a valóságos elhalálzási rendet, mert az elhaltak nem okvetlenül az ugyanott szülöttek számából kerülnek ki. «A feladat helyesebben oldatnék meg, ha nem a számoknak, hanem az élő és elhaló

¹ Értekezések a társadalmi tudományok köréből, II. köt. 12. sz. 1874. és A Magy. Tud. Akadémia Értesítője, VIII. évfolyam, 1874. 36—39. oldal.

egyéneknek viszonyítására alapítanók számításainkat. Ha azt tudom, nem hogy *hányan*, hanem hogy *kik* éltek egy városban, egy országban, és ha tudom ismét, nemcsak hogy *hányan*, hanem, hogy *kik* haltak el ezekből és mikor, akkor ezen lakoságnak elhalási rendje máris meg van. Ezen észleletnek keresztülvitelére pedig éppenséggel nem szükséges, hogy az örök mozgásban lévő népességet lépten-nyomon, a bölcsőtől a koporsóig szemmelkísérjük. Ez csakugyan lehetetlen munka volna, de fölösleges is. Tökéletesen megfelel célunknak, ha a végből, hogy megtudjuk, ki él körünkben, népszámlálásokat rendezünk; hogy ezekből ki halt meg, azt annak idején majd a halotti lajtsromok tudatják velünk. E szerint a népesség valódi elhalási sorrendjének felismerésére nem volna szükség egyéb intézkedésre, mint minden községben az elhalókat a népszámlálási lajtsromokból kitöröltetni. Ha a községben be- és kivándorlás nem történik, akkor a halottaknak ezen kitörése által máris meg volna adva az elhalálozási rend. Hogy azonban a mindenütt létező hullámozást is vehessük számba, elegendő lesz, ha a ki nem töröltekről a legközelebbi népszámlálás alkalmával megállapítjuk, vajjon a községben vannak-e még vagy nem; ha meg nem találtattak, akkor mint kivándoroltak egyszerűen számon kívül hagyatnak és így be volna zárva az élőknek azon sokat emlegetett köre, melyből egy ember sem halhatott ki anélkül, hogy halálát föl nem jegyezték volna.»¹ Mint már fentebb említettem, a *Kőrösy* javasolta módszer, melyet ő egyéni (individuális) módnak nevez, lényegében azonos azzal az eljárással, melyet *Weninger Vince* már 1861-ben hozott volt javaslatba. Nem találni *Kőrösy* értekezésében semmi nyomát annak, hogy neki *Weninger* munkájáról tudomása lett volna; így érdekes véletlen, hogy két éleselméjű gondolkodó egymástól függetlenül egy sokat vitatott kérdésben ugyanazon végeredményre jutott. *Kőrösy* módszere, mint maga is érzi, nem ment elméleti hibáktól, a be- és kivándorlóknak önkényes kihagyása, mely már magában véve is egyoldalúlag befolyásolja a vizsgált anyagot, nagyvárosban, ahol a vándormozgalom igen jelentékeny, teljesen eltor-

¹ Id. m. 51. oldal.

zitaná a népesség képét ; de a módszer gyakorlati alkalmazása sem sikerült a vele járó (különösen a személyek azonosítása körüli) nehézségeknél fogva. Így *Kőrösy* munkálata inkább bírálati természeténél fogva és elméleti szempontból érdemel figyelmet.

Népesedési kérdésekkel foglalkoztak az Akadémia körében : *Konek Sándor* : A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmai, az osztrák statisztikai hivatalnak még ki nem adott anyaga alapján (1868. évben) és : Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma 1876-ban és az 1877—1879. években (az 1879. okt. 13-iki és 1881. nov. 7-iki ülésben) ; *Láng Lajos* : Magyarország népesedési mozgalma az 1880—1885. években (1888. márc. 5.) és : A nemzetiségek aránya Ausztriában (1895. nov. 11.) ; *Keleti Károly* : Magyarország népesedési mozgalma az 1864—1873. években és a cholera (1875. márc. 1.), mely munkában először alkalmazta Magyarországnak hét országrészre való felosztását és amelyben hangsúlyozta a statisztikai eredményeknek szakértő orvosok által való hasznosításának szükségességét ; továbbá : Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint (1878. dec. 9.), Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból (1871. márc. 6.), mely munkálatban a 6—15 éves gyermekek községenként történt összeírásából nyelvük alapján állapította meg a nemzetiségek arányát Magyarországon, korrektívumul és ellenőrzés végett összehasonlítván a felekezetek adatait is a népszámlálással, amiben csodálatos összhangzást talált ; Az 1890-iki népszámlálás eredményei (1891. febr. 11.) és Hazánk népe 1890-ben (1891. dec. 14.) ; *Vargha Gyula* : Népünk mozgalma a népszámlálás adatai szerint (1892. márc. 7.), A magyar nyelv hódításai (1893. márc. 6.), Az 1901. évi népszámlálás eredményei (1901. okt. 13.) és Adatok nemzeti erőink megismeréséhez (1912. nov. 11.) ; *Hunfalvy János* : Buda népességi viszonyai (1870. máj. 23.) ; *Jekelfalussy József* : Néhány szó jövő népszámlálásunkról (1890. márc. 10.) ; *Ráth Zoltán* : Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk (1892. dec. 5.) és Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén (1901. jan. 1 4.) ; *Tormay Károly* : Pest városa élet- és halá-

lozási viszonyai (1868 márc. 16.); *Thirring Gusztáv*: A magyarok kivándorlása Amerikába (1896. dec. 9.) és Népesedésünk kútforrásai a XIX. század első felében (1903. ápr. 6.); *Bernát István*: A népesedés problémája (1914. márc. 9.); *Vizaknai Antal*: Az 1910. év végén tartandó magyar népszámlálás (1910. jún. 6.); *Buday László*: Népünk műveltsége (1915. jan. 11.), Népünk halandósági viszonyai (1916. nov. 6.), Újabb adatok Magyarország népesedéséről és szociális tagozódásáról (1920. máj. 31.) és Magyarország háborús népesztéséről (1921. máj. 31.); *Kovács Alajos*: Népünk nyelvismerete (1921. jan. 10.).

A *gazdasági statisztika* körébe vágó dolgozatok: *Keleti Károly*: Tanulmányok a szőlészeti statisztika terén (1874. jún. 8.) és a Mezőgazdasági statisztika a nemzetközi kongresszusokon (1874. febr. 9.); *Ráth Zoltán*: Gazdasági haladásunk és a proletáriátus (1894 márc. 12.); *Földes Béla*: Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról (1905. okt. 16.); *Jekelfalussy József*: Vasútaink szerepe állami háztartásunkban (1891. jan. 12.); *Láng Lajos*: Magyarország adóstatistikája (1893. ápr. 17.).

A *közművelődési és igazságügyi statisztika* körébe vágó munkálatok: *Konek Sándor*: Újabb adatok Magyarország bűnvádi statisztikájához (1875. ápr. 5.) és: Öt év Magyarország bűnügyi statisztikájából (1879. máj. 12.); *Láng Lajos*: Magyarország közoktatásügye 1868—1884. években (1886. febr. 8.); *Jekelfalussy József*: Értelmiségünk és a magyarság (1894. ápr. 16.) és Egyházpolitikai törvényeink hatása (1898. dec. 4.); *Ráth Zoltán*: Igazságügyi statisztikánk reformja (1895. jún. 17.).

Közegészségügyi tanulmányok: *Weszelovszky Károly*: Tanulmány hazánk közegészségügyi állapota fölött (1873 jan. 13.), melyben az 1840—1865. évek adatai alapján hazánk halandóságát vizsgálta, melynek nagysága miatt «veszély fenyegeti a hazát.» Ezen túlságos halandóságot legnagyobb részben a rendezetlen közegészségügy és ennek következtében hiányos kezelésének tulajdonítja. Idéz több megyét, melyekben a nem magyarajkú nép 1857-től 1870-ig 14—20 százalékkal szaporodott, míg a tisztán magyarajkú megyékben csak

8—11, Tolnában éppen csak 2·25%kal. Kimutatja, hogy a magyar faj nagyobb mértékben hal el, mint amennyi a nép számának megfelel, hogy a gyermekhalandóság és az öregek halandósága nálunk nagyobb, mint 19 nyugateurópai államban. Ennek következménye a rövid középletkor, mely $2\frac{1}{3}$ évvel rövidebb, mint a 19 államban; az elhaltak középletkora nálunk 21 év 11 nap, míg 18 nyugateurópai államban 30 év 11 hó, Norvégiában meg éppen 36 év 7 hó. Weszelovszky ebből a nép életerejének fogyására következtet. Tagadhatatlan, hogy *Weszelovszky* munkája egyike volt a legelsőeknek, melyek a hazai halandóság kérdésével a közegészségügy szempontjából foglalkoztak s a kormány és a közönség figyelmét hazánk nagy halandóságára felhívták. — Ugyanitt említhetjük meg *Kőrösy Józsefnek* 1880. március 15-én tartott előadását: Az éghajlat befolyása a himlő fellépésére.

A Magyar Tudományos Akadémia a statisztikai irodalom fejlődését — saját tagjainak munkálatain kívül — még két módon mozdította elő. Egyrészt kiváló tudósok egyes munkáit vagy egész munkásságát tüntette ki utólag *jutalomdíjak odaítélésével*, másrészt pályakérdések kitűzésével elősegítette új munkák létrejöttét. Láttuk fentebb, hogy az Akadémia már fennállásának első éveiben is juttatott kiváló statisztikai munkáknak babért és elismerést. Ily erkölcsi és anyagi támogatásra az újabb időben is állandóan kész volt és statisztikai irodalmunk nem egy jeles terméke említi meg címlapján büszkén az Akadémia elismerését. Az 1872. évi május 23-iki nagygyűlésen érte magyar statisztikust ismét — 28 év óta először — az a kitüntetés, hogy munkája a *nagyjutalomra* érdemesnek találtatott. *Keleti Károlynak Hazánk és népe* című munkája volt ez, mely Wenzel Gusztáv Egyetemes európai jogtörténetével együtt a nagyjutalom megosztására érdemesítettet. Kitűnő munkáról volt szó, melyet a bíráló uttörőnek nevez, oly munka, «mely a rendelkezésre álló hivatalos adatok segítségével megvilágítja a magyar birodalom föld és népében rejlő termelési tényezőket, az állami és társadalmi szervezetünkben mutatkozó hiányokat, magán- és közéletünk minden terén mutatkozó visszás állapotokat. A munka előadási módja lehetővé teszi, hogy azt a nagyközönség is tanulsággal használja,

miután benne a statisztikai adatok és száraz kimutatások oly szerencsésen vannak feldolgozva, hogy közérdekeltséget kelteni képesek. A munkához mellékelt táblázatok pedig, melyek az egyes társadalmi viszonyok illusztrációjára szolgálnak, — amelyek alkalmazása tekintetében *Keleti* munkája az első volt a magyar irodalomban, mely ily kartogramokat közölt — tekintve akár koncepciójuk genialitását és szellemdús kombinációit, akár szabatoságukat, bármely külföldi munkának is díszére szolgálnának.¹

Három évvel reá a Pesti hazai első takarékpénztár Fáy-alapítványi jutalmával (1500 frt), mely a nemzetgazdasági s statisztikai munkák legjobbjának díjazására szolgált, a bíráló-bizottság *Konek Sándor*: *A magyar birodalom statisztikája* című munkája második kiadását (1875) tüntette ki, «tekintve különösen azt, hogy e munka hazánk statisztikai viszonyainak legjobb és legújabb adatok alapján előterjesztett ismeretét rendszeresen, tudományos és kimerítő alakban tartalmazza, miáltal egyikévé lett azon szakmunkáknak, melyek a statisztikai tudományt hazánkban előbbre viszik és különösen nemzetgazdasági állapotainak is alapos és lehetőleg részletes felismerését és méltatását elősegítik.»²

Keleti Károly még egyszer, az 1892. évi nagygyűlésen részesült abban a kitüntetésben, hogy az Akadémia nagyjutalmát (200 arany), ezúttal a maga egészében, elnyerje: *Magyarország népességének élelmezési statisztikája physiologiai alapon* (Budapest 1887) című, úttörő módszer alapján készült nagyszabású munkájáért. Az Akadémia babérja élte végén díszítette az érdemes tudós homlokát: pár héttel reá, május 30-án, *Keleti Károly* elköltözött az élők világából. Az akadémia nagyjutalmát azóta nem nyerte el statisztikus. De az Akadémia más jutalmak odaítélésével több ízben tüntetett ki magyar statisztikusokat. Így 1899-ben a Marczibányi-mellékjutalmát szavazta meg *Vargha Gyula*: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története* (1896) című munkájának; 1906-ban

¹ A Magy. Tud. Akadémia Értesítője, VII. évfolyam, 1873. 13—16. oldal.

² A Magy. Tud. Akadémia Értesítője, IX. évfolyam, 1875. 101. oldal.

a Bródy-jutalom¹ és a Marczibányi-mellékjutalom fölötti döntéskor elismeréssel nyilatkozott *Thirring Gusztáv*: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság (1904) című munkájáról, «mint amely a Marczibányi-mellékjutalom odaítélésénél kétségkívül komoly számbavételre tarthatott volna igényt», ha *Földes Közgazdasági értekezései* nem ugyan ezen évkörben jelennek meg.² *Thirring Gusztávnak* ugyanezt a munkáját a következő (1907) évben a Pesti magyar kereskedelmi bank alapítványából hirdetett pályázat díjával (2000 K) tüntette ki az Akadémia, megosztván azt közte és Bernát István (A magyar földbirtok tehermentesítése) közt. Jóval később, 1921-ben, *Buday Lászlónak*: A megcsontított Magyarország című kitűnő munkáját koszorúzza meg az Akadémia a Léway-jutalommal³ s a korán elhunyt nagyérdemű tudós össz munkásságának elismeréséül 1926-ban, immár halála után, neki ítéli oda a 60 millió koronára rügő Chorin-díjat is.⁴

Íme, látható, hogy az Akadémia nem fukarkodott elismeréssel, amidőn kiváló statisztikusok érdemes munkásságának méltánylására nyílt alkalma. De ennél jóval tovább is ment *pályázati hirdetéseivel*, amelyekkel az irodalomban eddig kevésbé vagy egyáltalában nem tárgyalt témakörök tudományos kifejtésére adott alkalmat s ezzel a statisztikai munkák egész sorozatának létrejöttét mozdította elő. A régi időben — sajnos — az Akadémia nem rendelkezett oly alapítvánnyal, mely kifejezetten statisztikai tárgyú pályázatok kitűzését tette volna lehetővé. Később azonban, az alapítványok szaporodásával, ennek is megnyílt a lehetősége, még pedig egyrészt egyes nemzetgazdasági célú alapítványok keretén belül statisztikai tárgyú pályakérdések kitűzése által, másrészt kifejezetten a statisztikai tudomány felkarolását célzó alapítványok létesülése által.

A pályázatok első kategóriájába tartoztak a következő kitűzések ;

1894-ben : *Az agrárstatisztika jelen története* (jutalom-

¹ Akadémiai Értesítő, III. kötet, 1892. 350—352. oldal.

² Akadémiai Értesítő, XVII. kötet, 1906. 187. oldal.

³ Akadémiai Értesítő, XXXII. kötet, 1921. 28—220. oldal.

⁴ Akadémiai Értesítő, XXXVII. kötet, 1926. 53—58. oldal.

díja az Első magyar ált. biztosító társaság alapítványából 500 frt); meddő maradt.

1897-ben : *A Duna-jobbparti rész némely vidékén a születések feltűnő csökkenése, s mely intézkedésekkel lehetne a bajt orvosolni?* (jutalma ugyanazon alapítványból 500 frt); négy pályamunka érkezett be, de a jutalomra egyik sem volt érdemes.

1899-ben : *A mezőgazdasági üzemek nagyságának hatása a népesedésre* (jutalomdíja ugyanazon alapítványból 1000 K), két pályamunka érkezett be, de a mértéket egyik sem ütötte meg.

1903-ban : *A kivándorlás kérdésének tárgyalása* (jutalma a Groedel-alapítványból 2000 K): 15 pályamű érkezett be, a jutalomdíj *Simon Péter* és *Legényei Bodnár Péter* között osztatott meg.

1907-ben : *A hazánkból Amerika felé irányuló kivándorlás gazdasági hatásának főbb jelenségei* (jutalom az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár alapítványából 2000 K); egy pályamű érkezett be, mely azonban nem felelt meg a kívánalmaknak. A jutalomtételnek második kitzüzése alkalmával (1909-ben) három pályamunka érkezett, melyek egyike sem érdemelte ugyan ki a jutalmat, de *Neményi Bertalan* III. éves joghallgató pályamunkája dícséretben részesült.

A második kategóriába tartoznak azok a pályaművek, melyek kifejezetten statisztikai tárgyú kérdések kitzüzésére szolgáló alapítványok pályahirdetéseinek köszönik létrejöttüket. Az Akadémiának jelenleg két ily alapítványa van : a *Pollák-alapítvány* és a *Kőrösy-alapítvány*.

A *Pollák-alapítványt* Pollák Jakab elhunyt bátyja, dr. Pollák Henrik emlékére 1894-ben létesítette. Jövedelméből minden harmadik évben 1500 K jutalomdíj tüzetik ki, felváltva orvos-természettudományi és a tudományos statisztika (demografia, statisztikai módszertan) vagy a társadalmi tudományok körébe tartozó pályakérdésekre (de az első három alkalommal csak az utóbbiakra). A jutalom csakis abszolút becsű munkának ítélnélhető oda, de csak azon esetben fizethető ki, ha a szerző igazolja, hogy a jutalmazott munka könyv alakjában legalább 200 példányban megjelent (utóbbi köve-

telménytől az Akadémia eltekintett). Ezen alapítványból a következő pályatételek tűzettek ki :

1895-ben : *A demographia feladata, szervezete és módszerei a modern állami és társadalmi kérdések szempontjából.* Meddő maradt.

1897-ben : *A modern népszámlálások fejlődése.* Meddő maradt.

1900-ban : *A vidéki és városi népesség viszonya.* Egy pályamunka érkezett be, mely azonban a jutalomra nem volt érdemes.

1903-ban : *A születési és termékenységi statisztikának az utolsó 30 év alatti fejlődése.* Egy munka pályázott, a jutalmat Thirring Gusztáv I-tag nyerte el. (Munkája nem jelent meg. Bírálata az Akad. Értesítő 1907. évf. 548. l.)

1906-ban : *A születési és termékenységi statisztika eredményeinek tudományos alapon való feldolgozása.* Meddő maradt.

1909-ben : *Az európai államok halandósági viszonyainak ismertetése.* Egy pályamunka érkezett be, de az a mértéket nem ütötte meg.

1912-ben : *A matematikai statisztika elmélete.* Meddő maradt.

1917-ben : *Kőrösy József demographiai működésének kritikai méltatása.* A jutalmat Saile Tivadar munkája nyerte el.

Újabb jutalomtételek nem tűzettek ki.

A Kőrösy József alapítványt a boldogult özvegye és fiai 1909-ben létesítették Kőrösy József emlékére oly célból, hogy abból minden harmadik évben a statisztika és nemzetgazdaságtan körébe vágó munka jutalmaztassék nyílt pályázat alapján. A díj csak abszolút becsű munkának ítélhető oda ; a kiadás joga a szerzőé, de ha ez munkáját egy év alatt nem adja ki, az az Akadémiára száll. Az alapítványból a következő kérdésekre tűzetett ki pályázat :

1912-ben : *A két nem születési arányának kérdése és az erre vonatkozólag felállított elméletek.* Három pályamunka érkezett be, de egyikük sem ütötte meg a mértéket.

1915-ben : *Quetelet hatása a statisztika továbbfejlődésére.* Meddő maradt.

1916-ban : *Magyarország városi és vidéki lakossága jelen*

viszonyainak feltüntetése. A díjat *Schneller Károly* munkája nyerte el.

1919-ben : *A produktív korosztályok valószínű tagozódása hazánkban a jövőben, tekintettel a háborús veszteségekre és az elmaradt születésekre.* A munka megírásával *Tallós János* bízott meg ; a kész munka a jutalomdíjat megnyerte.

1921-ben : *A népszaporodás fejlődése Magyarországon, tekintettel a különböző vallásfelekezetekre.* A beküldött tervezet alapján *Kovács Alajos* I. tag nyert megbízást a munka megírására.

1922-ben : *Budapest főváros demographiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 év alatt.* A beküldött tervezet alapján *Thirring Gusztáv* I.-tag nyert megbízást a munka megírására.

Ezeknek összefoglalásából megállapíthatjuk, hogy az Akadémia 1895 óta 18 ízben hirdetett statisztikai tárgyú vagy rokon pályázatokat, illetve adott nyílt pályázat alapján megbízást a statisztika körébe vágó valamely kérdés feldolgozására. Ezek közül öt esetben volt a pályahirdetés meddő, amennyiben pályamunka nem adatott be, hat esetben érkeztek be pályamunkák (számszerint 12), de azok egyike sem ütötte meg a megkívánt abszolút becs mértékét, de egy munka mégis dícséretben részesült. Hét esetben eredményes volt a pályázat, amennyiben tudományos becsű munkák versenyeztek a jutalomért (az egyik pályázatban nem kevesebb, mint 15), melyet az Akadémia nekik oda is ítelt. Ha figyelembe vesszük, hogy ezen jutalomtételekre nem kevesebb, mint 40 író pályázott, el kell ismernünk, hogy az Akadémia pályázati hirdetési nagy mértékben serkentőleg hatottak íróinkra s így ő teljes mértékben tett eleget — a statisztika tekintetében is — már 1831-ben megalkotott első alaprajzának, mely céljául tűzte ki, hogy «a termékeny elméket, aminők magokra hagyva lankadnak, illő módon serkenti jeles munkák kidolgozására, melyek az emberiség műveltségét ne csak emeljék, hanem a magyar nemzet nevére hírt is szépet terjesszenek».¹ Bátran állíthatjuk, hogy az Akadémia pályázatai statisztikai irodalmunk fejlesztésének

¹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, I. Pest, 1833. 101. oldal.

számottevő tényezőivé váltak, mert nem egy értékes munka nekik köszöni létrejöttét.

*

Rövid vonásokban ez a képe azoknak a törekvéseknek és ténykedéseknek, amelyekkel a Magyar Tudományos Akadémia a hazai statisztika fejlődését előmozdította. Amint láttuk, a kezdet nehézségei és megfelelő szakírók hiánya miatt eleinte bizonytalan és tapogatózó kísérletezést a hatvanas években a céltudatos, rendszeres és tervszerű munka váltotta fel. Az Akadémia akkor pótolni kívánta és nagyrészen pótolta is a hivatalos statisztika hiányát, de e mellett a tudományos munkát is intenzíven üzte. A hivatalos statisztika megszervezésével munkássága a tudományos feldolgozásra korlátozódott, de ez — a statisztika fokozatos terjedése és módszereinek tökéletesedése folytán — terjedelemben és mélységben tetemesen fokozódott, a tulajdonképpeni tudományos statisztika ebben a korban született meg. Ennek a létrejöttében az Akadémiának orosz-lánrésze volt; mert kétségtelenül felismerhető az a törekvése, hogy a maga részéről alkalmat és módot nyújtson arra, hogy a statisztika elméleti és gyakorlati kérdései s a szakma fejlődésével önként előálló újabb problémák komoly szakszerű módon tanulmányoztassanak és tisztázásuk által megoldás elé vitessenek. Az Akadémia fáradozása és áldozatkészsége e téren minden elismerést érdemel. És ha *Földes Béla*¹ a Nemzetgazdasági bizottság félszázados jubileumán joggal mondhatta, hogy az Akadémia e bizottság útján irányt adott a közgazdaság tudományának, mert ennek jelentőségét kifejezésre juttatta és problémáinak tanulmányozására és tisztázására megtalálta a kellő módokat: úgy fokozott határozottsággal állíthatjuk, hogy az Akadémia, melynek a Nemzetgazdasági bizottság csak egyik szerve, a maga egészében rejlő tudományos tőkéjével és tekintélyével, II. osztályának és statisztikai bizottságának harmónikus együttműködésével a hazai statisztikának és statisztikai iro-

¹ *Földes Béla*: A Magy. Tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának jubileuma. (Közgazdasági értekezések, új sorozat, II. kötet, 49. oldal.)

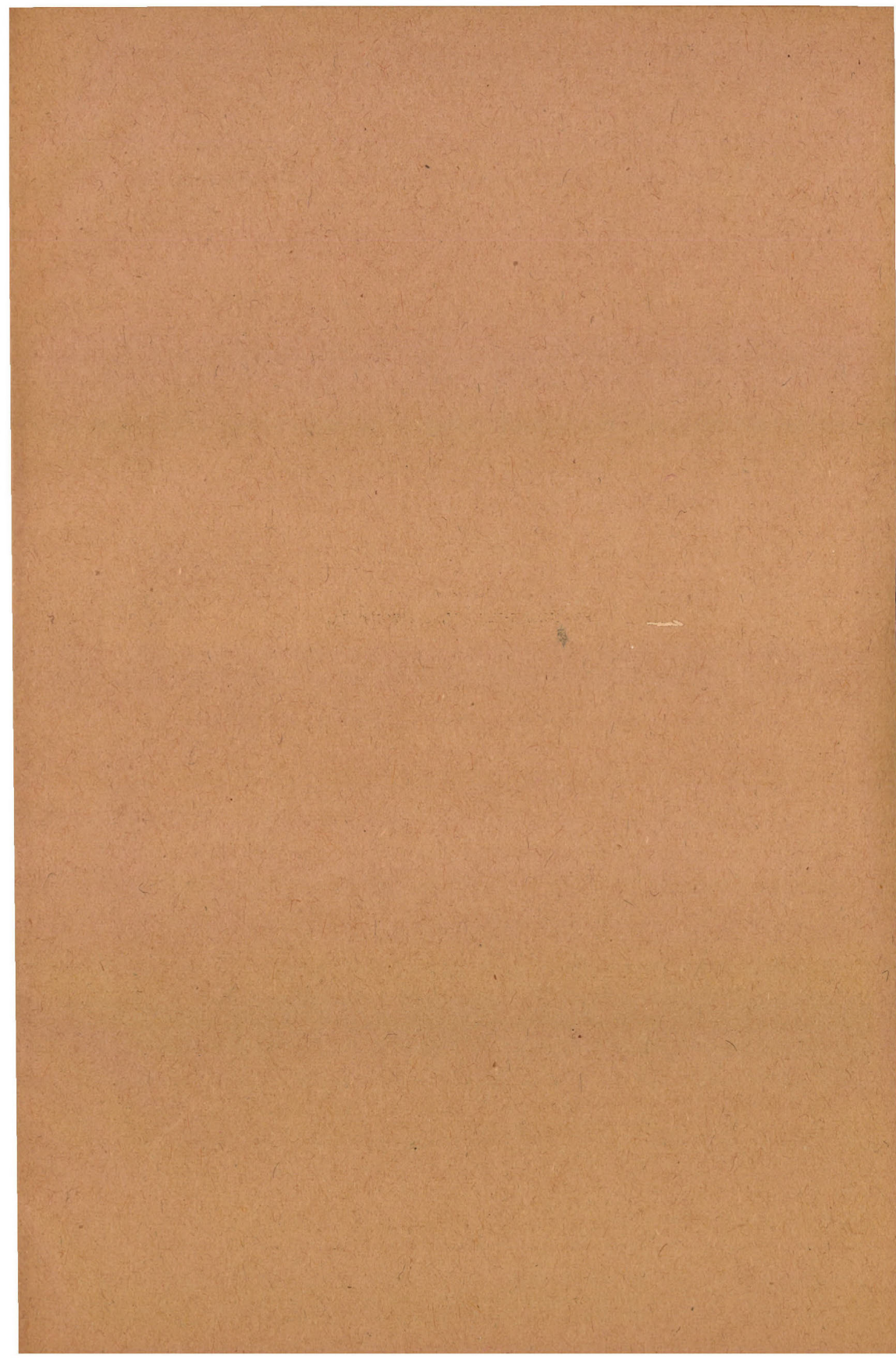
dalmunknak mindenkor támasza, fejlesztője, sőt irányítója volt.

Ez a szerep nem változott meg akkor sem, amikor az állami és a fővárosi hivatalos statisztika megszervezésével az Akadémia egy évtizeden át sok kitartással és nemes törekvéssel teljesített adatgyűjtő munkáját befejezhette s kizárólag a statisztika problémái tudományos feldolgozásának szentelhette erejét. Ez a munkássága nem csökkent akkor sem, amikor a statisztikai hivatalok maguk váltak képesekké szakképzett tisztviselőik útján végezni a náluk begyűlt értékes anyag tudományos feldolgozását; akkor sem látunk hanyatlást az Akadémia statisztikai munkásságában, sőt a képzett fiatal statisztikusok gárdája, amely az egyetemi katedrákon nyert elméleti tudásához a gyakorlati képzettséget és a tudományos bűvárlati módszerek ismeretét e hivatalokban szerezte meg, ez a gárda egyenesen arra hivatott, hogy megerősítse az Akadémiánkban tömörülő statisztikusok kis táborát, oly succrescentiát alkotva, mely az itt folyó komoly munka jövőjét a legteljesebben biztosíthatja.

Amint a statisztikai hivatalok megalkotása, egy félszázad tanúsága szerint, nem csorbította az Akadémiában folyó munkát, úgy a Magyar Statisztikai Társaság legutóbb történt megalakulása sem jelentheti az erők szétforgácsolását; ellenkezőleg, a különböző közigazgatási ágakban és magánérdekeltségi szervezetekben szétszórtnak, talán nem mindig a kellő szakszerűséggel működő statisztikusok tömörítése és statisztikai munkásságuk belső értékének egy szaktestület irányítása vagy legalább hatása alatt szándékolt fokozása oly fontos ténykedés, melyet az egyetemek és a statisztikai hivatalok mellett joggal tekinthetünk a statisztikus-képzés harmadik tényezőjének, melynek végső ideális célja, hogy új szakerőket neveljen annak a legmagasabbrendű tudományos munkának továbbvitelére, melynek központjában immár egy évszázad óta a Magyar Tudományos Akadémia áll.

Az Akadémiának feladatát a statisztika mezején a jövőben még az eddiginél is fokozottabban a szigorú tudományos munkásság kifejtésében látom; ki kell pótolnia azokat a hiányokat, melyek statisztikai irodalmunkban egyrészt a társa-

dalom széles rétegeinek szánt közhasznú kézikönyvek és külföldi standard-munkák fordítása, másrészt pedig speciális szakkérdéseket tárgyaló tudományos munkák tekintetében még fennállanak. Mert bármily örvedetesen terjedt újabban hazánkban a statisztikai érzék, bármennyire javult a statisztika értékelése hivatalos köreinkben és a társadalomban : a statisztika még mindig nem foglalta el közéletünkben és a köztudatban azt a helyet, mely őt megilletné és amely helyért való küzdelmében mindig a Magyar Tudományos Akadémia volt egyik legfőbb támasza.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.